

Entreprenørens ret til tidsfristforlængelse efter AB 92 §24 – med inddragelse af skandinavisk og anden international ret

The contractor's right to extension of time limits, cf. AB 92 §24 – Scandinavian and other international laws included

af Rasmus Bjerre Bach

Entreprisearbejder er ofte komplekse, og mange forskellige forhold kan have indflydelse på, om entreprisen færdiggøres til aftalt tid. Set i relation til den store økonomiske betydning en eventuel forsinkelse kan have for parterne, er det vigtigt med nogle regler på området, der afgør, hvornår der kan kræves tidsfristforlængelse.

Hovedemnet for specialet er, at beskrive i hvilke tilfælde entreprenøren har ret til tidsfristforlængelse efter AB 92 §24. I forlængelse heraf gennemgås også betingelserne for retten til fristforlængelse samt en kort beskrivelse af forhold, der vedrører entrepriseretten og entrepriseaftaler generelt.

I specialet er bl.a. redegjort for, at §24, stk. 1 ikke er udtømmende. Det er desuden søgt klarlagt, at entreprenøren kan fortabe sit krav på fristforlængelse, hvis han ikke opfylder loyalitetsforpligtelsen, jf. §24, stk. 2 eller undlader at reklamere skriftligt og snarest muligt, jf. stk. 3. Desuden er der redegjort for, at der i visse tilfælde indrømmes en længere fristforlængelse end forsinkelsens varighed.

Undervejs er inddraget skandinavisk og anden international ret for at belyse forskelle og ligheder i forhold til AB 92. Inddragelsen heraf viser, at der generelt er enighed om, hvilke forhold der kan danne grundlag for fristforlængelse men også, at der er væsentlige forskelle i standardvilkårene. Sammenligningen har også påpeget, at der er områder, hvor de nuværende bestemmelser om fristforlængelse i AB 92 eventuelt kan suppleres og/eller ændres i forbindelse med en fremtidig revision for at opfylde fristforlængende aspekter i nutidens entreprisearbejder.

Indholdsfortegnelse

1. Indledning.....	2
2. Specialets systematik.....	4
3. Afgrænsning og regulering af entrepriseretten	4
4. Generelt om AB 92 og entrepriseaftaler.....	5
5. Forsinkelse	6
6. Entreprenørens ret til tidsfristforlængelse jf. AB 92 §24.....	6
6.1. Indledning.....	6
6.2. Bygherrens forhold	7
6.2.1. Ændringer jf. AB 92 §24, stk. 1, nr. 1	7

6.2.1.1. Konsekvenserne af ændringer.....	8
6.2.1.2. Paralleller til udenlandsk ret.....	9
6.2.2. Andre forhold bygherren er ansvarlig for, jf. AB 92 §24, stk. 1, nr. 2.....	10
6.2.2.1. Myndighedstilladelser og -godkendelser.....	10
6.2.2.2. Projekteringsfejl.....	13
6.2.2.3. Bygherrens styrings- og koordineringspligt.....	15
6.2.2.4 Anden entreprenørs forsinkelse.....	16
6.2.2.4.1 Sideentreprenørers refleksforsinkelse.....	22
6.3. Force majeure jf. AB 92 §24, stk. 1, nr. 3.....	18
6.3.1. Indledende bemærkninger om force majeure.....	18
6.3.2. Købelovens force majeure-begreb.....	18
6.3.3. Grundlæggende betingelser og konsekvenser.....	19
6.3.4. Hærværk.....	20
6.3.5. Tyveri.....	21
6.3.6. Arbejdsmarkedsmæssige forhold.....	22
6.3.6.1. Strejke.....	22
6.3.6.2. Lockout.....	23
6.3.6.3. Mangel på arbejdskraft.....	24
6.3.6.4. Når arbejdsmarkedsmæssige forhold rammer leverandøren.....	26
6.3.7. Andre entreprenørers skadegørende handlinger.....	27
6.3.8. Uforudset vanskelige jordbundsforhold.....	28
6.3.9. Usædvanlige naturbegivenheder.....	32
6.4. Vejrliget jf. AB 92 §24, stk. 1, nr. 4.....	34
6.5. Offentlige myndighedspåbud og -forbud jf. AB 92 §24, stk. 1, nr. 5.....	37
7. Er §24, stk. 1 udtømmende?.....	40
8. Udstrækningen af tidsfristforlængelsen.....	41
9. Loyalitetsforpligtelsen jf. AB 92 §24, stk. 2.....	43
10. Reklamation.....	44
11. Entreprenørens ansvarspådragende forsinkelse jf. AB 92 §25.....	46
12. Konklusion.....	47
13. Liste over forkortelser.....	70
14. Litteraturfortegnelse.....	72

1. Indledning

Entreprisekontrakter er ofte længerevarende og omfatter ofte byggerier af en mere eller mindre omfattende størrelse. I forbindelse hermed er der stor risiko for, at forholdene efter aftaleindgåelsen udvikler sig på en anden måde end af parterne forudsat. En ophævelse af entrepriseaftalen, fordi forholdene efterfølgende har ændret sig, er et vidtgående skridt for alle parter involveret i byggeprocessen, hvorfor der er givet mulighed for at korrigere de oprindelige aftalevilkår hvad angår de tidsmæssige forhold efter AB 92 §24. Byggeprocessen kan undervejs blive ramt af flere forskellige forhold, der bevirker, at entreprisen ikke færdiggøres til rette tid eller aftalte mellemfrister overskrides. En succesfuld udførelse er bl.a. afhængig af samarbejde mellem aktørerne, koordineringen af disse, vejrliget etc. I byggeforhold spiller spørgsmålet om forsinkelse en væsentlig rolle, da overskridelse af tidsfristerne bl.a. kan have stor økonomisk betydning

for byggesagens parter. Det er derfor nødvendigt med nogle retningslinier på området, der regulerer forholdene, hvis ikke entreprisen færdiggøres til aftalt tid, eller hvis ikke aftalte mellemfrister overholdes.

Som udgangspunkt er det entreprenøren, der bærer det tidsmæssige ansvar for, at entreprisen forsinkes, idet han har påtaget sig at udføre entreprisen til et på forhånd fastsat tidspunkt. Enkelte forhold giver dog ret til udsættelse af tidsfrister. Specialet søger at beskrive, under hvilke omstændigheder entreprenøren har ret til tidsfristforlængelse efter AB 92 §24. I forlængelse heraf berøres i mindre udstrækning spørgsmålet om konsekvenserne af entreprenørens ansvarspådragende forsinkelse i de tilfælde, hvor han ikke har ret til fristforlængelse, men nogen udførlig gennemgang af det økonomiske opgør parterne imellem vil ikke blive givet. Desuden kommenteres på spørgsmålene om §24, stk. 1 er udtømmende, entreprenørens reklamationsforpligtelse og udstrækningen af tidsfristforlængelsen.

Under gennemgangen af ovenstående vil der undervejs drages paralleller til skandinavisk og anden international ret. Norge og Sverige har begge nyere reviderede udgaver af deres standardvilkår i entrepriseforhold i forhold til AB fra 1992. Hensigten med at inddrage udenlandsk ret er at kortlægge forskelle og ligheder mellem standardvilkårene bl.a. for at klarlægge, om AB 92 opfylder de tidsfristforlængende aspekter i nutidens entreprisarbejder, eller om der er behov for en revidering af de nuværende regler.

En entreprisekontrakt kan minde en del om et tilvirkningskøb omfattet af NLM 94 i forbindelse med specialfremstilling af mekanisk og elektronisk udstyr, idet der er fællestræk ved begge områder. Entreprisen skal, som tilsvarende gældende for et tilvirkningskøb, tilvirkes efter bygherrens anvisninger. Desuden er et fællestræk også, at der ofte er tale om en længerevarende opfyldelsesperiode. På trods heraf kan et byggeprojekt ikke sidestilles med et tilvirkningskøb omfattet af NLM 94, idet der gør sig væsentlige forskelle gældende inden for hvert af disse områder. På baggrund af lighederne vil der undervejs trækkes paralleller til NLM 94, der er et standardvilkår, der finder anvendelse indenfor levering og montering af maskiner og andet mekanisk, elektrisk og elektronisk udstyr mellem Danmark, Norge, Sverige og Finland.

Som udgangspunkt er der ikke forskel på reglerne om tidsfristforlængelse, hvad enten der er tale om fag-, stor-, hoved-, under- eller totalentreprise. Specialet kunne for så vidt have omhandlet ABT 93 §24, men eftersom reglerne om fristforlængelse i det store hele er ens, er det kun fundet nødvendigt at henvise til bestemmelsen i AB 92. I det omfang reglerne om forsinkelse i totalentrepriseforhold afviger fra reglerne i AB 92, vil der knyttes bemærkninger hertil.

Specialet bygger på litteratur fra Danmark, Norge, Sverige og international entrepriseret som beskrevet i FIDIC. Desuden inddrages voldgiftskendelser, domme, bekendtgørelser og artikler undervejs i gennemgangen af AB 92 §24.

2. Specialets systematik

I afsnittene 3-5 beskrives indledningsvis forhold af generel karakter. Herunder den entrepriseretlige lovgivning, AB 92's anvendelsesområde, fravigeligheden og hvornår der foreligger forsinkelse.

Derefter følger i afsnit 6-7 en ikke udtømmende gennemgang af de forhold, der kan danne grundlag for tidsfristforlængelse efter AB 92 §24, stk. 1.

I afsnittene 8-11 anføres nogle bemærkninger til udstrækningen af tidsfristforlængelsen, loyalitetsforpligtelsen, entreprenørens forpligtelser i anledning af indtrådt forsinkelse og konsekvenserne heraf.

Til sidst konkluderes på baggrund af forholdene gennemgået i specialet.

3. Afgrænsning og regulering af entrepriseretten

Der findes ikke nogen generel entrepriseretlig lovgivning hverken i Danmark, Norge eller Sverige, der regulerer forholdet mellem byggesagens parter.^{1 2} Til gengæld findes der i landene et sæt standardvilkår, som for Danmarks vedkommende er udarbejdet ved deltagelse af repræsentanter for modstående interesser.³ Grundlæggende betyder dette, at der på det entrepriseretlige område hersker aftalefrihed⁴, hvorfor det er op til byggeriets parter at aftale, hvad der skal være gældende.

Det fremgår således af KBL §2, stk. 2, at loven ikke finder anvendelse på opførelse af bygning eller andet anlæg på fast ejendom. Ligeledes fremgår det af CISG art. 3, stk. 2, at entreprisforhold heller ikke er omfattet af den internationale købelov.

Entrepriseret er nu til dags ikke kun reguleret i et nationalt perspektiv men også i et internationalt. Internationale entreprisforhold er bl.a. reguleret af FIDIC's standardvilkår, som er opdelt i forskellige regelsæt, der regulerer grænseoverskridende entreprisforhold.⁵ I nærværende sammenhæng henvises kun til Red Book, idet denne tager sigte på forhold som hoved- og storentrepriser, hvor projekteringen forestås af bygherren, hvilket svarer til AB 92.⁶

Grundlæggende er FIDIC inspireret af angelsaksisk ret, hvilket medfører, at FIDIC er mere detaljeret udformet end AB 92.⁷ Dette illustreres bl.a. af, at det i FIDIC er defineret, hvad der skal forstås ved force majeure. En sådan definition er ikke indeholdt i AB 92, som blot anfører, at nogle bestemte betingelser skal være opfyldt for, at der foreligger force majeure, som giver entreprenøren ret til fristforlængelse.⁸

---

¹ Dog er der andre love, der har indflydelse på entreprisforhold, f.eks. aftaleloven, købeloven for leverandørers vedkommende, konkursloven og arbejdsmiljøloven etc.

² Vagner, s. 9.

³ Hørlyck: Entreprise, s. 21.

⁴ Vagner, s. 9.

⁵ "Yellow", "Green", "Silver" og "Red Book".

⁶ F. H. Andersen m.fl., s. 23.

⁷ F. H. Andersen m.fl., s. 20 og s. 33.

⁸ Om disse betingelser se afsnit 6.3.3.

Modsat AB 92 som finder anvendelse både i forholdet mellem bygherren/entreprenøren og i underentrepriseforhold, er NS 8405 ikke udarbejdet med henblik på brug i underentrepriseforhold. I disse forhold er der i norsk ret udarbejdet særlige standarddokumenter.⁹ Tilsvarende er gældende i svensk ret, hvor AB04 er gældende i entrepriseforholdet mellem bygherre/entreprenør, og AB-U 07 er beregnet for underentrepriseforhold.¹⁰

For kontraktforhold omfattet af NLM 94 er udgangspunktet som inden for det entrepriseretlige område, at der gælder aftalte tidsfrister, hvis overskridelse medfører misligholdelse i form af forsinkelse. NLM 94 indeholder derfor også regler om tilvirkerens (leverandørens) ret til tidsfristforlængelse.¹¹

4. Generelt om AB 92 og entrepriseaftaler

AB 92 er som ovenfor i afsnit 3 nævnt en standardaftale, som finder anvendelse på arbejder og leverancer i bygge- og anlægsvirksomhed, jf. §1, stk. 1. Standardaftalen finder kun anvendelse mellem parterne i det konkrete entrepriseforhold, hvis dette er aftalt.^{12 13} Dette gælder også andre led i byggeprocessen herunder forholdet mellem en underentreprenør og hovedentreprenør.

Selvom parterne har vedtaget, at AB 92 skal være gældende, er det ikke ensbetydende med, at standardaftalens bestemmelser er vedtaget i enhver henseende. Parterne har mulighed for at 'designe' entrepriseaftalen ved f.eks. at fravige bestemmelserne i AB 92 og aftale andet end det, der følger af bestemmelserne. Kravet hertil er, at fravigelsen skal være tydelig, og det skal udtrykkeligt angives, på hvilke punkter fravigelse skal ske, jf. §1, stk. 3.

I de tilfælde hvor AB 92 undtagelsesvis ikke er gældende for entrepriseaftalen, er det et spørgsmål, om bl.a. reglerne om tidsfristforlængelse i §24, stk. 1 er udtryk for udfyldende entrepriseret. Dette må antages at være tilfældet, om end der har været sat spørgsmålstegn ved, om man kunne opstille en almindelig entrepriseretlig regel, der giver fristforlængelse i samme udstrækning som nævnt i paragraffens nr. 3, 4 og 5. Begrundelsen for at indrømme tidsfristforlængelse også i disse tilfælde hænger bl.a. sammen med, at det ofte vil være mere belastende for entreprenøren at skulle forcere arbejdet, end det er for bygherren, at tidspunktet for færdiggørelsen udskydes.¹⁴ Hørlyck fremhæver i *Entreprise* s. 279 ensartetheden i de skandinaviske standardvilkår om tidsfristforlængelse

---

⁹ Marthinussen m.fl., s. 57.

¹⁰ http://www.bygg.org/om-standardavtal/ab-04_77, http://www.bygg.org/om-standardavtal/ab-u-07abt-u-07_213 og http://www.bkr.se/fileArchive/Dokument/AB-U_2007.pdf.

¹¹ Hørlyck: *Tilvirkningskøbet*, s. 53.

¹² AB-vejl., s. 23 og Vagner, s. 11.

¹³ AB 92 skal som udgangspunkt være gældende i statslige og statsstøttede bygge- og anlægsarbejder omfattet af cirkulære om pris og tid på bygge- og anlægsarbejder m.v., jf. §6, stk. 2, 1. pkt. Byggestyrelsens cirkulære nr. 174 af 10/10 1991.

¹⁴ T. Iversen, T:BB 2003.480 og Vagner, s. 113.

som grundlag for at anse §24, stk. 1 som udfyldende entrepriseret.¹⁵ Anderledes Barbo: Kontraktso姆legging s. 33 ff der anfører, at bygherrens ændringsret ikke kan antages at gælde som udfyldende ret på området.

Det fremgår af AB 92 §2, stk. 3, at udbudsmaterialet skal indeholde en tidsplan. Heri skal start- og sluttidspunkt for entreprisen være anført. Den nærmere detailplanlægning af entreprisen herunder bl.a. koordineringen af aktiviteterne fastlægges i et samarbejde mellem bygherren og entreprenøren snarest muligt, jf. §9, stk. 1.¹⁶ En manglende tidsplan har som konsekvens, at der ikke gælder faste tidsfrister for byggeriet, hvorfor der ikke kan kræves dagbøder for forsinkelse, og erstatning for forsinkelse er kun relevant i de tilfælde, hvor entreprenøren har handlet culpøst. Arbejderne skal dog iværksættes snarest muligt og afsluttes inden for rimelig tid.¹⁷

5. Forsinkelse

Specialet tager udgangspunkt i, at det mellem parterne er vedtaget, at AB 92 skal være gældende, og at der er tale om fagentreprise. Forsinkelsesspørgsmål behandles som udgangspunkt på samme måde uanset hvilken entrepriseform, der er valgt.

Som nævnt i afsnit 1 er det udgangspunktet, at entreprenøren bærer den tidsmæssige risiko for at entreprisen forsinkes, idet han har påtaget sig at udføre entreprisen til et bestemt aftalt tidspunkt.¹⁸ Dvs. at der som udgangspunkt foreligger forsinkelse, når entreprenøren ikke præsterer sin ydelse til dette tidspunkt.¹⁹ ²⁰ Der kan bl.a. være tale om overskridelse af afleveringsfristen for det samlede byggeri (slutterminen) eller overskridelse af aftalte mellemfrister undervejs i byggeprocessen. I de tilfælde hvor entreprenøren ikke har ret til tidsfristforlængelse, er forsinkelsen ansvarspådragende, jf. AB 92 §25, stk. 1. Hvor entreprenøren tilkendes ret til fristforlængelse efter §24, stk. 1, har han ikke misligholdt entrepriseaftalen, hvorfor der ikke kan blive tale om sanktioner i form af ophævelse, dagbøder eller erstatning.²¹

6. Entreprenørens ret til tidsfristforlængelse jf. AB 92 §24

6.1. Indledning

I foregående afsnit er gjort rede for, hvad man forstår ved forsinkelse. En entreprise kan forsinkes af mange årsager. I nærværende afsnit redegøres for de enkelte omstændigheder, der kan give entreprenøren ret til tidsfristforlængelse. Det drejer sig om bygherrens forhold, force majeure, vejrligshindringer og offentlige påbud eller forbud.

---

¹⁵ Se HRT 1932.268 hvor AB ikke var en del af aftalegrundlaget, men hvor entreprenøren havde ret til fristforlængelse bl.a. som følge af vejrliget.

¹⁶ Vagner, s. 74.

¹⁷ Hørlyck: Entreprise, s. 48, 295 og M. Hansen m.fl., s. 13.

¹⁸ AB-bet., s. 103.

¹⁹ Vagner, s. 101.

²⁰ Reglerne om forsinkelse skal tilsvarende anvendes i de tilfælde, hvor bygherren efter §28, stk. 2 er berettiget til at afvise arbejdet. Derimod skal reglerne om mangler anvendes i de tilfælde, hvor entreprenøren afleverer et byggeri, der ikke har de aftalte egenskaber.

²¹ AB-vejl., s. 61 og M. Hansen m.fl., s. 90.

Hovedreglen om entreprenørens ret til fristforlængelse fremgår af AB 92 §24, stk. 1. Indtræden af en omstændighed nævnt i §24 medfører ikke automatisk, at entreprenøren har ret til forlængelse af tidsfristerne. Hertil kræves, at der foreligger forsinkelse, som skal kunne henføres til en omstændighed nævnt i §24, stk. 1.²² Desuden er det en betingelse, at forsinkelsen ikke kan henføres til entreprenørens egne forhold.

Det afgørende for, at man kan kræve forlængelse af tidsfrister, er, at arbejdets udførelse forsinkes. Det er uden betydning, om den forsinkende omstændighed indtræder før eller efter den aftalte sluttermin.²³ Dette kan udledes af KFE 1982.76 VBA. Her indtrådte den forsinkende omstændighed – en blokade – på et tidspunkt, hvor entreprenøren E allerede var i forsinkelse. Bygherren BH fandtes ikke at kunne afkræve E dagbøder for tiden under blokaden, hvorfor E tilkendtes fristforlængelse.

Retten til at kræve fristforlængelse tilkommer ikke kun den entreprenør, der direkte berøres af den forsinkende omstændighed. Andre entreprenører, hvis tidsfrister overskrides som følge af den første entreprenørs forsinkelse, har tilsvarende ret til fristforlængelse.²⁴

6.2 Bygherrens forhold

6.2.1. Ændringer jf. AB 92 §24, stk. 1, nr. 1

Et specielt forhold ved entreprisekontrakter er, at den ene part – bygherren – ensidigt kan foretage ændringer i kontrakten efter aftaleindgåelsen.²⁵ Det fremgår således af AB 92 §14, stk. 1, at bygherren har en sådan ændringsret. Bygherren kan forlange at entreprisen udvides eller reduceres, blot ændringerne i arbejdets art og omfang har naturlig sammenhæng med de aftalte ydelser. Det er for så vidt klart, at bygherren ikke kan forlange, at elektrikerer skal udføre murerens arbejde. I svensk ret forefindes en tilsvarende betingelse for ændringsretten.²⁶

Se hertil KFE 1986.30 VBA hvor der ikke forelå de i aftalen forudsatte sandforekomster. Hovedentreprenøren HE kunne derfor ikke forlange, at underentreprenøren UE skulle fortsætte arbejdet, idet der i så fald var tale om uddybningsarbejder og ikke sandpumpning som af parterne aftalt. Arbejderne kunne heller ikke kræves udført som ekstraarbejde, idet UE's materiel ikke var beregnet til dette arbejde.

Ændringerne kan bestå i ekstraarbejder, der i sig selv medfører forsinkelse eller i flere mer- og mindreydelser, der ikke i sig selv medfører forsinkelse, men som til sammen har medført sådanne gener, at der er indtrådt forsinkelse f.eks. grundet yderligere planlægning og administration af ændrede tegninger.²⁷

²² M. Hansen m.fl., s. 90 og Hørlyck: Entreprise, s. 277.

²³ M. Hansen m.fl., s. 92 og Hørlyck: Entreprise, s. 278 f. Dette forhold er i øvrigt direkte udtrykt i NLM 94 pkt. 46.

²⁴ AB-bet., s. 103. Om refleksforsinkelse se afsnit 6.2.2.4.1.

²⁵ Hørlyck: Entreprenørvederlaget, s. 60.

²⁶ R. Höök, s. 69.

²⁷ Hørlyck: Entrepriseretlige noter, s. 38 og M. Hansen m.fl., s. 93.

Ændringer i arbejdets art og omfang kan medføre tidsmæssige konsekvenser i form af øget byggetid, men behøver ikke nødvendigvis at gøre det. Ændres farven på murstenene fra gul til rød, medfører det ikke nødvendigvis en forsinkelse, hvis de røde mursten er på lager og kan fremskaffes i tilstrækkeligt omfang. Ændringerne skal således have medført en forsinkelse af arbejdet jf. §24, stk. 1, nr. 1, hvorfor entreprenøren ikke kan gøre krav på fristforlængelse alene af den grund, at bygherren har krævet ekstraarbejder udført.²⁸

6.2.1.1. Konsekvenserne af ændringer

Der er ingen tvivl om, at bygherren i dette tilfælde må bære det tidsmæssige ansvar, hvorfor entreprenøren har ret til tidsfristforlængelse. Det er bygherren, der dikterer ændringsarbejder, og entreprenøren har jo beregnet udførelsestiden af entreprisen ud fra det oprindelige udbudsmateriale. Det ville være højest belastende for en entreprenør, om entreprisen skulle færdiggøres til den oprindeligt aftalte frist, selvom han senere i forløbet skal udføre flere (tidskrævende) arbejder end forudsat.²⁹ Axel H. Pedersen anfører s. 73 i *Entreprise*, at der ikke kan kræves fristforlængelse ved ændringer, som bygherren har meddelt entreprenøren med rimeligt varsel. Dette synspunkt kan ikke tiltrædes, idet der vil kunne forekomme tilfælde, hvor ændringerne er så besværlige eller omfattende, at de ikke kan udføres uden at arbejderne forsinkes. Dette selvom ændringsarbejderne er meddelt entreprenøren i god tid. Det må i det enkelte tilfælde konkret vurderes, om ændringen har medført en forsinkelse.³⁰

I U 1977.306 HD blev der ikke tilkendt fristforlængelse, da det måtte antages at have været en forudsætning for aftalen, at ændringer i projekteringen kunne forekomme, hvorfor et dagbods krav blev opretholdt. I KFE 1977.162 VBA udtalte voldgiftsretten, at *"...tegningsrettelser ikke findes at være af et sådant omfang eller af en sådan beskaffenhed, at de har kunnet give klagerne vanskeligheder af betydning."* I modsat retning KFE 2009.101 VBA.

Entreprenøren må altså finde sig i en forøget byggetid som følge af bygherrens ændringsret efter §14. I tilknytning hertil fremgår det desuden af bestemmelsen, at entreprenøren ikke blot har pligt men også ret til at udføre ændringerne i entreprisen.^{31 32} Tilsvarende i svensk ret som er på linie hermed.³³ Af FIDIC pkt. 13 fremgår kun, at entreprenøren har pligt til at udføre ændringsarbejderne, medmindre han ikke har adgang til nødvendige materialer og udstyr til brug for ændringsarbejdet.³⁴

---

²⁸ Hørlyck: *Entreprise*, s. 279 f og Vagner, s. 103.

²⁹ Det fremgår således også af svensk ret, at bygherren ikke har ret til at forudsætte, at slutterminen bibeholdes selvom entreprenørens ydelser forøges som følge af ændringsretten, jf. Hedberg, s. 67.

³⁰ Hørlyck: *Entreprise*, s. 280.

³¹ AB-bet., s. 87.

³² Barbo anfører dog i *Kontraktssomlegging* s. 96, at bygherren kan få en anden entreprenør til at udføre ændringsarbejderne i de tilfælde, hvor entreprenøren er i forsinkelse, og hvor der er udsigt til, at dennes udførelse af ændringsarbejderne vil medvirke til en yderligere forsinkelse.

³³ R. Höök, s. 69 og Hedberg, s. 44.

³⁴ F. H. Andersen m.fl., s. 241 og 244.

Benytter bygherren sin ændringsret efter §14 til at reducere i omfanget af projektet, giver dette ikke ret til at kræve den samlede byggeperiode reduceret.³⁵ Entreprenøren har som ovenfor nævnt foretaget sine beregninger af udførelsestiden på grundlag af det oprindelige udbudsmateriale herunder tidsplanen.³⁶ Modsat har bygherren i følge AB04, kap. 4, §2 ret til at kræve udførelsestiden afkortet i forhold til den oprindelige aftalte sluttermin, hvis der foretages ændringer, der mindsker entreprisens omfang. Et krav om et tidligere sluttidspunkt skal dog fremsættes i forbindelse med påbuddet om reducere af arbejderne, så entreprenøren kan indrette sig herpå.³⁷

6.2.1.2. Paralleller til udenlandsk ret

Generelt minder NS 8405 en del om AB 92 hvad angår bygherrens ændringsret. Det fremgår således af pkt. 20.1, at *"en ændring må stå i sammenheng med det kontrakten omfatter, og ikke være av en vesentlig annen art enn det oprinnelig avtalte arbeidet"*. Efter norsk ret kan bygherren dog ikke som udgangspunkt pålægge entreprenøren ændringsarbejder udover et loft på 15% tillæg af kontraktsummen.³⁸ En sådan procentuel grænse findes ikke i AB 92 eller AB04³⁹. Parterne er derfor henvist til evt. at fastsætte en grænse herfor i kontraktens særlige betingelser. Axel H. Pedersen anfører dog i Entreprisen s. 91, at der sædvanligvis i boligbyggeri regnes med en grænse på 10% af entreprisens summen, indenfor hvilken entreprenøren skal acceptere ændringer i forøgende eller formindskende omfang.

En markant forskel kommer derimod til udtryk ved, at bygherren efter NS 8405 pkt. 20.2 kan kræve, at entreprenøren foretager en forcering for at undgå, at andre entreprenører forsinkes som følge af bygherrens ændringer. Bygherrens krav om forcering er dog betinget af, at forceringen kan ske i forbindelse med en forsvarlig udførelse, som ikke medfører urimelige opofrelser for entreprenøren.⁴⁰ Tilsvarende i svensk ret hvor der ligeledes i AB04, kap. 4, §6 er hjemmel til forcering, såfremt dette ikke medfører væsentlige ulemper for entreprenøren.⁴¹

En forceringspligt, indeholdende i de norske og svenske standardvilkår, er ikke hjemlet i AB 92. Den almindelige antagelse i dansk ret er, at entreprenøren hverken har forceringsret eller -pligt. Udgangspunktet er, at forcering kræver, at parterne indgår aftale herom.⁴² Christian Johansen: Bygherrens ændringsret anfører dog s. 139-143, at entreprenøren i lighed med, hvad der er gældende i norsk og svensk ret, har en forceringspligt på bygherrens regning ikke blot i de tilfælde, hvor entreprenøren er i ansvarspligt forsinkelse, men også hvor han har ret til tidsfristforlængelse. Antagelsen synes at være i modstrid med den øvrige teori på området, jf. note 42.

³⁵ Norsk ret svarer til dansk, jf. Marthinussen m.fl., s. 346.

³⁶ M. Hansen m.fl., s. 93 og Hørlyck: Entreprisen, s. 280.

³⁷ Hedberg, s. 69.

³⁸ Reglen er deklaratisk, jf. Marthinussen m.fl., s. 300.

³⁹ R. Höök, s. 71.

⁴⁰ Marthinussen m.fl., s. 307 ff.

⁴¹ Hedberg, s. 74.

⁴² Hørlyck: Entreprisen, s. 290 og Vagner, s. 116.

Entreprenørens ret til fristforlængelse efter NS 8405, når bygherren kræver ændringer, fremgår af pkt. 25.1. I svensk ret fremgår fristforlængelsen af AB04, kap. 4, §2.

I modsætning til AB 92 §14 og NS 8405 pkt. 20.1 har bygherren efter FIDIC Red Book ikke kompetence til at fremsætte ændringsforslag overfor entreprenøren. Denne ret tilkommer ingeniøren, jf. pkt. 13.1.⁴³ Ingeniøren har desuden mulighed for, at anmode entreprenøren om, at fremsætte forslag til ændringsarbejder. Hvis bygherren foreligger entreprenøren ændringsforslag, skal entreprenøren henvende sig til ingeniøren, hvorefter ingeniøren skal udstede instruktion om udførelse af ændringsarbejder. Begrundelsen herfor er, at ingeniøren ellers ikke kan bibeholde overblik over økonomien og den tekniske udførelse.⁴⁴ Retten til fristforlængelse som følge af ændringer fremgår af FIDIC pkt. 8.4.

I NLM 94 pkt. 33 tilkommer der bestilleren en tilsvarende ændringsret, som bygherren er tillagt indenfor entrepriseretten. Ændringsretten er dog begrænset af pkt. 36, som foreskriver, at leverandøren ikke er forpligtet til at udføre ændringerne så længe, der ikke er indgået en skriftlig aftale om, hvilke følger ændringerne afstedkommer i relation til bl.a. pris- og tidsmæssige forhold.⁴⁵ Tilvirkerens ret til fristforlængelse i tilfælde af ændringer fremgår af pkt. 46.⁴⁶

6.2.2. Andre forhold bygherren er ansvarlig for, jf. AB 92 §24, stk. 1, nr. 2

Bygherren kan være tillagt andre forpligtelser end blot at skulle opfylde hovedforpligtelsen, nemlig betaling af entreprisesummen. Han kan således være pålagt opfyldelse af andre biforpligtelser. *'Bygherrens forhold'* omfatter alle de forhold, bygherren kan holdes ansvarlig for. Inden for falder således forhold som bygherreleverancer, projekteringsfejl, standsning af arbejdet grundet bygherrens manglende betaling, forsinket byggestart og bygherreafgørelser efter §§14 og 15 etc. Efter dansk ret er det desuden en bygherreforpligtelse at sørge for fornødne adgangsveje jf. KFE 1986.138 VBA, hvor der var mangler ved adgangsforholdene til byggepladsen. Modsat FIDIC pkt. 4.15 hvor forpligtelsen til at etablere adgangsveje påhviler entreprenøren. Nedenfor knyttes kommentarer til udvalgte forhold, der falder inden for §24, stk. 1, nr. 2.

6.2.2.1. Myndighedstilladelser og -godkendelser

Hvor der er tale om fag-, hoved- og storentreprise, påhviler det bygherren at indhente alle nødvendige myndighedstilladelser til gennemførelse af byggeprojektet herunder bl.a. bygge- og ibrugtagningstilladelse og miljøgodkendelse.⁴⁷ Dette følger af AB 92 §13, stk. 1. Entreprisen udføres på baggrund af bygherrens projekt, hvorfor han må bære risikoen ved fejl i tilladelser eller i mangel heraf. Viser det sig under udførelsen, at bygherren ikke har sørget for indhentelse af alle nødvendige tilladelser til entreprisens gennemførelse, og

---

⁴³ Ingeniørens afgivelse af ændringsarbejder må dog ikke medføre, at der bliver tale om ændrede krav til omfanget af de permanente arbejder, jf. F. H. Andersen m.fl., s. 242.

⁴⁴ F. H. Andersen m.fl., s. 241 ff.

⁴⁵ En regel svarende til pkt. 36 i NLM synes ikke indeholdt i AB 92. Dog fremgår det af §14, stk. 2, at der snarest muligt skal træffes aftale om, hvilke følger ændringerne medfører og, at forhandlinger herom ikke må medføre en forsinkelse af arbejdernes udførelse.

⁴⁶ Hørlyck: Tilvirkningskøbet, s. 60 ff.

⁴⁷ AB-bet., s. 86 og Hørlyck: Entreprisen, s. 177 f.

forsinkes entreprisen, f.eks. fordi man skal afvente de resterende nødvendige tilladelser, må entreprenøren kunne kræve udsættelse af tidsfristen med henvisning til §24, stk. 1, nr. 2.

Tilladelser og attester, der vedrører selve arbejdets udførelse, skal dog fremskaffes af entreprenøren, jf. §13, stk. 2. Herunder falder bl.a. tilladelser til at opsætte skurvogne på offentlige arealer og til midlertidig tilslutning til forsyningsledninger.⁴⁸

Udgifterne til tilladelser, attester etc. afholdes af den, som skal sørge for disse.

Se T:BB 2003.175 VBA hvor en andelsboligforening BH havde indgået en aftale med entreprenør E om opførelse af en beboelsesejendom, der skulle afleveres d. 10. november 2000. Arbejderne skulle påbegyndes d. 13. marts 2000. BH havde ikke indhentet byggetilladelse, og arbejderne måtte som følge heraf sættes i bero efter den første måned. Aflevering skete først d. 23. januar 2001. Kendelsen angår mest erstatningsmæssige forhold, men voldgiftsretten udtalte dog, at standsningen skyldtes forhold, som E ikke bærer risikoen for, hvorfor kendelsen illustrerer ovenstående udgangspunkt.⁴⁹

NS 8405 pkt. 19.5 er på linie med dansk ret både hvad angår indhentning af tilladelser og godkendelser samt ved fristforlængelse i tilfælde af forsinkelse som følge af, at bygherren har forsømt at indhente tilladelser i tide, som han er ansvarlig for.⁵⁰ Tilsvarende er gældende i svensk ret, hvor AB04, kap. 1, §§10 og 12 regulerer parternes indhentelse af tilladelser fra og kontakt med myndigheder, som har indflydelse på entreprisen. Til forskel fra AB 92 er det i AB04, kap. 1, §10 anført, at entreprenøren skal sikre sig, at bygherren har indhentet alle nødvendige tilladelser, som det påhviler bygherren at fremskaffe forinden byggearbejdet påbegyndes.⁵¹

FIDIC pkt. 1.13 adskiller sig fra AB 92 §13, NS 8405 pkt. 19.5 og AB04, kap. 1, §§10 og 12 ved, at bygherren som udgangspunkt kun skal sørge for at indhente nødvendige overordnede tilladelser ang. bl.a. plan- og zoneforhold. Andet kan dog være aftalt i entreprisekontrakten. Derimod er entreprenøren ansvarlig for at indhente alle nødvendige licenser, tilladelser og godkendelser til gennemførelse af entreprisen. Dette er en væsentlig forskel i forhold til AB 92, hvor det er bygherren, der bl.a. skal sørge for at indhente bygge- og ibrugtagningstilladelse og tilmelding til permanent forsyningsanlæg, hvorimod entreprenøren kun skal indhente tilladelser, der vedrører selve arbejdets udførelse. Entreprenørens forpligtelser efter FIDIC kan være belastende, idet der kan være tale om varierende sagsbehandlingstider og procedurer for tilladelser, der kan være forskellige fra land til land. Entreprenøren kan derfor være udsat for, at tidsplanen overskrides, og han har ikke nogen sikkerhed for at opnå fristforlængelse i tilfælde af langsommelig sagsbehandling fra pågældende myndigheders side, idet pkt. 8.5 ikke umiddelbart giver ret til fristforlængelse i disse tilfælde. Entreprenøren bør så vidt muligt

---

⁴⁸ M. Hansen m.fl., s. 49.

⁴⁹ I samme retning T:BB 2006.612, hvor byggeriet skulle påbegyndes inden for 14 dage efter aftaleindgåelsen d. 17. juli 2003. Byggetilladelse var ikke meddelt, da arbejderne skulle påbegyndes, hvorfor der tilkom entreprenøren fristforlængelse.

⁵⁰ Marthinussen m.fl., s. 273 ff og Kolrud m.fl., s. 201 f.

⁵¹ Hedberg, s. 36 f.

sikre sig herimod ved at få indføjet et forbehold om fristforlængelse i entreprisekontraktens særlige vilkår i tilfælde af lange sagsbehandlingstider.⁵²

Hvad angår totalentreprise, hvor entreprenøren har påtaget sig at udføre den væsentligste del af projekteringen og udførelsen af byggeprojektet, forholder det sig anderledes. Der er i ABT 93 §24, stk. 1 optaget en yderligere fristforlængende omstændighed i nr. 6 i forhold til den stort set enslydende bestemmelse i AB 92 §24, stk. 1.

Det følger af ABT 93 §13, stk. 1 og 2, at entreprenøren er forpligtet til at indhente nødvendige tilladelser, attester, godkendelser etc. til gennemførelse af byggeriet, både hvad angår projektet (f.eks. byggetilladelse) og udførelsen. Bygherren skal som udgangspunkt afholde udgifterne til myndighedsbehandlingen af projektet efter stk. 1, medmindre andet er aftalt. Udgifter vedrørende tilladelser til arbejdets udførelse afholdes af entreprenøren, jf. stk. 2.

Det fremgår af ABT 93 §24, stk. 1, nr. 6, at totalentreprenøren har ret til tidsfristforlængelse, hvis ikke de nødvendige tilladelser til byggeriets gennemførelse er opnået senest 30 arbejdsdage efter, at fyldestgørende⁵³ materiale er indsendt til myndighederne.⁵⁴ Anden tidsfrist kan være fastsat i bygherrens udbud, jf. ABT 93 §2, stk. 3 eller entreprenørens tilbud, jf. ABT 93 §3, stk. 5 hvorfor 30 dages-fristen kun kommer til anvendelse, hvor andet ikke er foreskrevet.⁵⁵

Overskrides 30 dages-fristen eller andre aftalte frister for myndighedernes godkendelse af projektet, har totalentreprenøren ret til fristforlængelse efter nr. 6, indtil de nødvendige tilladelser og godkendelser foreligger.^{56 57}

I KFE 2008.137 VBA havde en totalentreprenør TE påtaget sig at opføre et boligbyggeri for bygherren BH. Det var aftalt, at arbejderne skulle påbegyndes medio august 2001 og afleveres d. 1. juni 2002. TE ansøgte kommunen K om diverse tilladelser d. 27. august 2001. Byggetilladelse forelå først 3½ måned efter, TE havde ansøgt herom. Som følge heraf blev byggeriet afleveret med to måneders forsinkelse, hvorfor BH fremsatte krav om dagbøder. Voldgiftsretten fandt ikke anledning til at kritisere, at byggeandragendet først blev indgivet d. 27/8 2001, og det var ikke bevist, at TE på nogen måde var bekendt med langsommelig sagsbehandling i K, og da TE efter voldgiftsrettens vurdering havde indleveret fyldestgørelse projektmateriale, kunne TE derfor ikke pålægges ansvaret for, at

---

⁵² F. H. Andersen m.fl., s. 94 f og 99 ff.

⁵³ Der er tale om en konkret vurdering, jf. ABT-bet. s. 32. Se hertil KFE 2008.137 VBA, hvor de krævede oplysninger af kommunen ikke fandtes nødvendige for udstedelse af byggetilladelse.

⁵⁴ Det er indres, at den grundlæggende betingelse om, at der skal være indtrådt forsinkelse, ligeledes skal være opfyldt for retten til fristforlængelse i dette tilfælde. Ved et byggearbejde der først skal igangsættes 60 dage efter indsendelsen af fyldestgørende projektmateriale, kan entreprenøren ikke kræve fristforlængelse, hvis de nødvendige tilladelser først foreligger 45 dage efter indsendelsen, idet der ikke er opstået nogen forsinkelse.

⁵⁵ ABT-bet., s. 32, Vagner, s. 349 og Hørlyck: Totalentreprise, s. 143.

⁵⁶ ABT-bet., s. 32.

⁵⁷ Det er vigtigt, at holde sig for øje, at bygherren i et sådant tilfælde ikke har ret til fristforlængelse, jf. ABT 93 §26, stk. 1, 1. pkt. modsætningsvis, og kan være udsat for sanktioner fra entreprenørens side, jf. §27.

byggetilladelse først blev givet 2½ måned efter tidsangivelsen i ABT 93 §24, stk. 1, nr. 6. TE blev tilkendt fristforlængelse, hvorfor BH ikke kunne gøre et dagbodskrav gældende.

Grundlaget for bestemmelsen i ABT 93 §24, stk. 1, nr. 6 skal søges i det forhold, at det er totalentreprenøren, der skal sørge for indhentelse af myndighedsgodkendelser, jf. §13. Disse skal foreligge tids nok til, at tidsplanen overholdes. Sagsbehandlingstider hos myndigheder kan variere meget alt afhængig af bl.a. sagens beskaffenhed, udvalgsbehandling og andre omstændigheder indenfor pågældende myndighed. Entreprenøren bør ikke pålægges risikoen for en længere sagsbehandlingstid end sædvanligt og naturligt, når han har indsendt fyldestgørende materiale til myndighedens afgørelse. I de tilfælde hvor sagsbehandlingstiden overskrider denne grænse, bør der indrømmes entreprenøren tidsfristforlængelse.⁵⁸

Selvom der er tale om totalentreprise, påhviler det dog ikke entreprenøren at indhente enhver tilladelse til byggeprojektet. Det er således stadig bygherrens pligt at indhente en miljøgodkendelse. De tilfælde, hvor bygherren skal fremskaffe tilladelser og godkendelser, behandles på samme måde, uanset om der er tale om en entrepriseaftale efter AB 92 eller ABT 93. Forsinkes en totalentreprise, fordi denne må stilles i bero som følge af, at bygherren ikke har fået indhentet fornøden miljøgodkendelse, kan totalentreprenøren på lige fod med en fag- eller hovedentreprenør kræve fristforlængelse som følge af bygherrens forhold, jf. ABT 93 §24, stk. 1, nr. 2.⁵⁹

Skyldes forsinkelsen, at entreprenøren ikke har indleveret fyldestgørende projektmateriale, beror dette på hans eget forhold, medmindre myndigheden kræver oplysninger, der ligger udenfor det sædvanlige og forventelige. Forsinkelsen er ansvarspådragende, og der er ingen ret til fristforlængelse i disse tilfælde.⁶⁰

6.2.2.2. Projekteringsfejl

Der kan her f.eks. være tale om manglende, ufyldstgørende eller fejlagtigt projektmateriale. Forhold som ikke er egentlige projektf fejl, men deciderede ændringer i projektet skal henføres til AB 92 §24, stk. 1, nr. 1. Forhold som ikke er ændringer, men som falder ind under ovenstående kategorier, er omfattet af nr. 2.⁶¹ Uanset hvilken bestemmelse der anvendes, har entreprenøren krav på fristforlængelse, men det kan for parterne have stor økonomisk betydning, hvilken bestemmelse forholdet henføres til. Er der tale om ændringer omfattet af nr. 1, er entreprenøren berettiget til godtgørelse⁶² efter §27, stk. 2, nr. 1, men derimod berettiget til erstatning for det lidte tab, hvis der er tale om projektf fejl omfattet af nr. 2, jf. §27, stk. 1, nr. 1.

Hvis der udbydes på grundlag af bygherrens hovedprojekt, er udgangspunktet, at projektmateriale skal være entydigt og klart udformet således, at der ikke er uklarhed over ydelsernes omfang og indhold, jf. AB 92 §2, stk. 2, 2. pkt. Desuden skal bygherren i

---

⁵⁸ ABT-bet., s. 31, Vagner, s. 349.

⁵⁹ Hørlyck: Totalentreprise, s. 143.

⁶⁰ Hørlyck: Totalentreprise, s. 144 og 154.

⁶¹ Vagner, s. 103.

⁶² Godtgørelsen omfatter ikke mistet fortjeneste, jf. M. Hansen m.fl., s. 115.

udbudsmaterialet loyalt oplyse om forhold, han er bekendt med, og som f.eks. kan have en indflydelse på entreprisen. Af §15, stk. 4 følger, at der bl.a. skal oplyses om foretagne undersøgelser vedr. grundvands- og jordbundsforhold m.m. Dette er af hensyn til entreprenørens tilbudsberedning og arbejdsudførelse, hvorfor han må kunne anse oplysningerne som korrekte.⁶³

Bygherren bærer som udgangspunkt risikoen for udbudsmaterialet, hvorfor uklarheder heri normalt vil fortolkes til skade for denne.⁶⁴ Dvs. at i de tilfælde hvor der under udførelsen stilles krav til entreprenøren, som ikke er indeholdt i udbudsmaterialet, kan entreprenøren således kræve tidsfristforlængelse og eventuelt merbetaling.⁶⁵

Se f.eks. T:BB 2010.267 VBA hvor voldgiftsretten udtalte, at udbudsmaterialet skal være *"udformet og opbygget logisk og let tilgængeligt med klare og fyldestgørende oplysninger om de i entreprisen indgående komponenter"*. Tilsvarende i KFE 1983.84 VBA hvor det udtales, at *"udbudsmaterialet skal være klart udformet med den følge, at eventuelle uklarheder må komme bygherren som den, der har udformet udbudsmaterialet, til skade"*.⁶⁶

Det følger desuden af AB 92 §15, stk. 1 og 2, at entreprenøren skal underrette bygherren i de tilfælde, hvor aftalen eller dennes grundlag ikke yder tilstrækkelig vejledning til udførelse af arbejdet, eller hvis arbejdet ikke kan udføres i overensstemmelse med aftalen. Entreprenøren skal afvente bygherrens vejledningspligt. Bygherrens anvisninger skal efterkommes, men opstår der en forsinkelse som følge af bygherrens manglende eller langsommelige stillingtagen, har entreprenøren ret til fristforlængelse.⁶⁷

I norsk ret fremgår bygherrens projekteringsforpligtelse og ansvar af NS 8405 pkt. 19.1. Ligesom efter AB 92 er det bygherren, der bærer risikoen for fejl, uoverensstemmelser, ufuldstændigheder og utilstrækkelig vejledning i tegninger, beskrivelser og beregninger leveret af ham, når der udbydes på grundlag af bygherrens hovedprojekt. Entreprenøren skal også her varsle bygherren, hvis ikke projektmaterialet yder tilstrækkelig vejledning til udførelsen af entreprisen, jf. pkt. 22.⁶⁸

I svensk ret fremgår det af AB04, kap. 1, §6, at den som har tilvejebragt oplysninger om opgaver, handlinger, konstruktion, undersøgelser og tekniske løsninger bærer risikoen for disses rigtighed. Bygger projektet på bygherres udbud, er han ansvarlig for oplysningerne og ligesom efter dansk ret, kan entreprenøren gå ud fra, at oplysningerne er korrekte.⁶⁹ Retten til fristforlængelse fremgår af AB04, kap. 4, §3, nr. 1.

---

⁶³ M. Hansen m.fl., s. 12 f og Hørlyck: Entreprenørvederlaget, s. 67.

⁶⁴ AB-vejl., s. 24 og M. Hansen m.fl., s. 12.

⁶⁵ Hørlyck: Entreprise, s. 46.

⁶⁶ Se også KFE 1976.51 DIV, T:BB 2003.175 VBA, KFE 1999.183 VBA, T:BB 2011.331 VBA og KFE 2011.272 hvor spørgsmålet om udbudsmaterialet ligeledes var fremme.

⁶⁷ Vagner, s. 86 f og M. Hansen m.fl., s. 94.

⁶⁸ Kolrud m.fl., s. 193 ff og Marthinussen m.fl., s. 261 f.

⁶⁹ Hedberg, s. 31 f og s. 182 og R. Höök, s. 22.

6.2.2.3. Bygherrens styrings- og koordineringspligt

For mange entrepriser gælder, at entreprenørerne til en vis grad er afhængige af hinandens arbejder. Således er f.eks. malerens arbejde afhængig af, at mureren har udført sit arbejde.

Er der tale om fagentrepriser, har bygherren ansvaret for at få koordineret byggeprocessen, så entreprenørerne kan udføre deres arbejder til de aftalte tidspunkter, så der ikke opstår forsinkelser. Grunden til, at bygherren er pålagt en sådan koordineringsforpligtelse, er for det første, at det er ham, der har antaget de forskellige entreprenører. Disse har hver deres kontraktforhold med bygherren, og entreprenørerne har derfor ikke indflydelse på hinandens kontraktretlige forhold, bl.a. hvad angår tidsplaner osv. Det er således op til bygherren at sørge for, at entreprenørerne opfylder deres forpligtelser, hvorfor det er naturligt, at han er pålagt en sådan koordineringsforpligtelse.⁷⁰

Er der opstået en forsinkelse som følge af bygherrens utilstrækkelige koordinering, har entreprenøren ret til tidsfristforlængelse, jf. §24, stk. 1, nr. 2.

KFE 2000.34 VBA er et eksempel herpå. Der var tale om et entreprisearbejde, der vedrørte reovering og udvidelse af et svømmeanlæg i hvilken forbindelse, der indtrådte forsinkelse. Bygherren BH fremsatte derfor krav om dagbøder overfor entreprenøren E. De momenter, der blev udslagsgivende for resultatet, var bl.a., at der blev arbejdet under stort tidspres, i hvilken forbindelse BH i nogen grad havde sluppet styringen og koordineringen af de forskellige fagentrepriser. Desuden havde BH undladt at tage stilling til E's krav om fristforlængelse. E blev på grundlag heraf tilkendt tidsfristforlængelse.

I KFE 2003.33 VBA havde bygherren BH fremsat et dagbods krav mod en totalentreprenør TE₁. Der var tale om opførelse af en hellefiskefabrik i totalentreprise, som totalentreprenør TE₁ havde påtaget sig. Entreprisen omfattede dog ikke procesudstyret, som blev udskilt i en særskilt totalentreprise, som skulle udføres af TE₂. TE₁ blev tilkendt merbetaling og fristforlængelse grundet besværliggørelse og fordyrelse, der var forårsaget af TE₂. BH gjorde ellers gældende, at TE₁ havde forpligtet sig til at levere en færdig hellefiskefabrik, og derfor måtte sørge for 'yderligere installationer'. Voldgiftsretten lagde til grund, at BH selv havde valgt en fremgangsmåde med to totalentreprenører uden et klart afgrænset koordineringsansvar. TE₁ og TE₂ havde derfor ingen sanktionsmuligheder overfor hinanden. BH's manglende koordinering af TE₁ og TE₂ medførte, at TE₁ havde krav på fristforlængelse, hvorfor BH ikke havde krav på dagbøder. Det var uden betydning for TE₁'s ret til tidsfristforlængelse efter de almindelige regler i ABT 93 §24, at der i kontrakten var optaget en bestemmelse, som kun gav TE₁ ret til fristforlængelse ved forhold, som han ikke var herre over, f.eks. krig, usædvanlige naturbegivenheder, brand, strejker, lock-out, hærværk og offentlige påbud og forbud, som ikke skyldtes TE's egne forhold.

NS 8405 pkt. 19.6 foreskriver en tilsvarende koordineringspligt for bygherren. For at leve op til forpligtelsen skal bygherren desuden fremlægge en oversigt, hvoraf fremgår de enkelte entrepriser og leverancer og disses indbyrdes afhængighed. Som led i bygherrens

---

⁷⁰ Hørlyck: Entreprise, s. 281 og M. Hansen m.fl., s. 94.

opfyldelse af koordineringsforpligtelsen er han efter norsk ret tillagt beføjelse til at kræve, at entreprenøren foretager en omlægning af udførelsen, hvis dette er nødvendigt af hensyn til fremdriften.⁷¹ Kolrud m.fl: NS 8405 anfører s. 204, at bygherren kan overføre koordineringsforpligtelsen til en administrerende sideentreprenør, jf. pkt. 16.3. En overførelse af forpligtelsen medfører dog ingen overførelse af ansvaret efter pkt. 19.6.

I AB04, kap. 3, §9 foreskrives en tilsvarende koordineringspligt for bygherren, hvis ikke andet er foreskrevet i udbudsmaterialet. Hedberg anfører s. 62, at eftersom bestemmelsen er deklatorisk, vil det være forventeligt, at bygherrer og hovedentreprenører vil fravige reglen og overvælte koordineringspligten på (under-)entreprenørerne.

NLM 94 foreskriver i pkt. 46, at leveringstiden skal forlænges, hvis der opstår en forsinkelse, der skyldes "... en handling eller undladelse fra køberens eller hans øvrige leverandørers side...". Bestilleren har, som tilsvarende gør sig gældende for bygherren i en entreprisekontrakt, en forpligtelse til loyalt at opfylde de forpligtelser, der påhviler ham efter kontrakten. En tilsidesættelse heraf medfører fristforlængelse for leverandøren.

6.2.2.4 Anden entreprenørs forsinkelse

I et entrepriseforhold, hvor flere entreprenører skal udføre arbejde på forskellige stadier i byggeprocessen, er det nødvendigt med en vis styring og koordinering af de forskellige entrepriser. I afsnit 6.2.2.3 er det fastslået, at det er bygherren, der har koordineringsforpligtelsen, når der er tale om fagentreprise. I det følgende redegøres for, hvad man forstår ved '*anden entreprenør*', og i hvilket omfang refleksforsinkede sideentreprenører har ret til tidsfristforlængelse.

6.2.2.4.1 Sideentreprenørers refleksforsinkelse

I AB 92 §24, stk. 1, nr. 2, 2. led, tales om anden entreprenørs '*forsinkelse*' og ikke '*forhold*'. Dette betyder, at skade, som f.eks. en sideordnet entreprenør forvolder på en anden entreprenørs arbejde, ikke giver ret til fristforlængelse efter bestemmelsen, selvom den medfører forsinkelse. Det tab, som den skadelidte entreprenør pådrager sig overfor bygherren i form af dagbod eller erstatning pga. forsinkelsen, må skadelidte søge erstattet af skadevolderen efter reglerne om erstatning uden for kontraktsforhold.^{72 73}

Med '*anden entreprenør*' menes en sideordnet entreprenør. En hovedentreprenør kan ikke kræve tidsfristforlængelse, fordi hans underentreprenør er blevet forsinket f.eks. pga. underentreprenørens sløseri eller dårlige arbejdstilrettelæggelse. I disse situationer hæfter hovedentreprenøren overfor bygherren for underentreprenørens forsinkelse.⁷⁴

En refleksforsinket entreprenør har ret til tidsfristforlængelse, uanset om den forsinkede sideentreprenør måtte have et sådant krav. Vagner giver et eksempel s. 105, hvor en

---

⁷¹ Marthinussen m.fl., s. 275 ff.

⁷² Vagner, s. 105.

⁷³ M. Hansen m.fl. anfører s. 95, at en skade kan have et så stort omfang, at forholdet kan tænkes henført til §24, stk. 1, nr. 3 om force majeure. I samme retning Vagner, s. 109. For yderligere herom henvises til afsnit 6.3.7.

⁷⁴ Vagner, s. 105.

malerentreprise afsluttes 14 dage senere end aftalt pga. tømrerens tilsvarende forsinkelse, hvor maleren har ret til fristforlængelse. Dette gælder, uanset hvad der ligger til grund for tømrerens forsinkelse.

Se KFE 1975.46 DIV, hvor entreprenør E, der skulle udføre et flisearbejde, blev forsinket som følge af andre fagentreprenørers forsinkelse, hvorfor han fik tilkendt fristforlængelse.

Ved totalentreprise er forholdet om refleksforsinkelse lidt anderledes end ved fagentreprise. Ordene *'eller anden entreprenørs forsinkelse'* er ikke som i AB 92 medtaget i bestemmelsen i ABT 93 §24, stk. 1, nr. 2. Baggrunden herfor er, at bygherren normalt kun har antaget en enkelt totalentreprenør til at forestå både projekteringen og udførelsen. Ved totalentreprise overtager totalentreprenøren visse af bygherrens forpligtelser, bl.a. at forestå koordineringen af teknikerne og entreprenørerne imellem. Totalentreprenøren bærer derfor koordineringsansvaret og kan ikke kræve tidsfristforlængelse, hvis koordineringen svigter.⁷⁵

I specielle tilfælde, hvor bygherren foruden totalentreprenøren har antaget andre entreprenører til at forestå udførelsen af andre dele af det samlede byggeprojekt, kan totalentreprenøren opnå ret til fristforlængelse, hvis bygherrens øvrige entreprenører forsinkes. I disse tilfælde skal forsinkelsen henføres til bygherrens forhold i ABT 93 §24, stk. 1, nr. 2.⁷⁶

Som i afsnit 6.2.2.3 anført har bygherren efter NS 8405 pkt. 19.6 samme koordineringspligt som efter dansk ret. Der gives tilsvarende fristforlængelse ved refleksforsinkelse efter pkt. 25.1, idet det fremgår af bestemmelsen, at bygherren bl.a. er ansvarlig for forsinkelse, der skyldes anden medhjælp.⁷⁷ Tilsvarende i svensk ret hvor AB04, kap. 4, §3, nr. 1 giver ret til tidsfristforlængelse i tilfælde af forsinkelse, som beror på bygherren eller noget forhold på hans side, herunder dårlig koordinering af sideordnede entreprenørers og egne arbejder.⁷⁸

FIDIC indeholder ikke umiddelbart en bestemmelse, der giver refleksforsinkede sideentreprenører ret til fristforlængelse. FIDIC indeholder dog i pkt. 4.6 en bestemmelse om samarbejdspligt, hvoraf fremgår, at entreprenøren er forpligtet til at sikre, at der gives andre parter i byggeprojektet adgang til at udføre deres arbejder på byggepladsen. Af pkt. 2.3.a fremgår, at bygherren er ansvarlig for samarbejdet mellem entreprenøren og bygherrens personel og øvrige entreprenører. Det vil dog være højest belastende for den entreprenør, hvis arbejde forsinkes som følge af en sideordnet entreprenør, om den refleksforsinkede entreprenør ikke skulle kunne kræve fristforlængelse i sådanne tilfælde. På baggrund heraf må det antages, at ovennævnte bestemmelse om samarbejdspligt og pkt. 8.4.e om forsinkelse og hindringer som følge af bygherrens forhold, vil kunne danne grundlag for et krav om tidsfristforlængelse fra den refleksforsinkede entreprenør.⁷⁹

---

⁷⁵ Hørlyck: Totalentreprise, s. 136 og Hørlyck: Entreprise, s. 281.

⁷⁶ ABT-bet., s. 43. Se også KFE 2003.33 VBA omtalt i afsnit 6.2.2.3.

⁷⁷ Marthinussen m.fl., s. 389.

⁷⁸ Hedberg, s. 71.

⁷⁹ F. H. Andersen m.fl., s. 138 og 205.

6.3. Force majeure jf. AB 92 §24, stk. 1, nr. 3

Ovenfor er gennemgået nogle udvalgte forhold, som bygherren bærer det tidsmæssige ansvar for. I nedenstående afsnit kommenteres på tilfælde, hvor hverken bygherren eller entreprenøren kan holdes ansvarlig for de indtrufne omstændigheder.

6.3.1. Indledende bemærkninger om force majeure

Der kan under entreprisens udførelse indtræffe omstændigheder, som det vil være urimeligt at pålægge entreprenøren risikoen for, uden mulighed for tidsfristforlængelse, når han ved aftaleindgåelsen hverken kendte eller burde kende hindringerne.⁸⁰ Omvendt er det klart, at hvis der er tale om forhold, som entreprenøren havde kendskab til eller burde kende til på aftaletidspunktet, kan han ikke opnå ret til tidsfristforlængelse.⁸¹ Ved entreprenøren således inden aftaleindgåelsen, at der er varslet strejke som f.eks. træder i kraft under entreprisens udførelse, må han derfor på forhånd gardere sig herimod evt. ved at tage forbehold herfor i kontrakten. Kendetegnende for disse udefrakommende omstændigheder, som benævnes force majeure, er, at entreprenøren ikke har mulighed for at afværge disses indtræden.⁸² Der kan eksempelvis være tale om krig, usædvanlige naturbegivenheder, brand, strejker, lock-out eller hærværk osv. I det følgende kommenteres på udvalgte omstændigheder, der falder inden for §24, stk. 1, nr. 3.

6.3.2. Købelovens force majeure-begreb

For køb omfattet af købeloven gælder også en force majeure-lignende bestemmelse i §24, da der ligeledes kan opstå omstændigheder, der gør det vanskeligt for løsøresælger at levere salgsgenstanden til køber i rette tid. Ansvarsfrihed efter KBL §24 kræver således, at hindringen skal være forårsaget af kvalificeret ekstraordinære omstændigheder af usædvanlig art⁸³, jf. opregningen "*krig, indførselsforbud eller lignende*".

Der er tale om et strengt ansvar for genussælgeren, da det er en betingelse for ansvarsfrihed, at der foreligger artsumulighed og upåregnelighed.⁸⁴ Sælgeren er således kun ansvarsfri, når han kan bevise, at forsinkelsen skyldes omstændigheder, han ikke burde have taget i betragtning ved aftaleindgåelsen. Sælgeren slipper ikke for at opfylde sin leveringsforpligtelse, fordi der opstår omstændigheder, der enten udelukker eller vanskeliggør opfyldelse med de eksemplarer, som sælger havde ment at opfylde kontrakten med⁸⁵, f.eks. fordi leverancen går til grunde ved, at lastbilen forulykker på vej

---

⁸⁰ Det bemærkes i denne sammenhæng, at ikke kun entreprenøren har mulighed for tidsfristforlængelse. En sådan ret tilkommer også bygherrens tekniske rådgiver, jf. ABR 89 pkt. 5.2, hvor særligt force majeure-reglen i litra f er interessant i denne forbindelse. For yderligere herom se Gjedde-Nielsen & Lykke Hansen s. 146 f hvor det anføres, at bestemmelsen ligesom AB 92 giver ret til fristforlængelse i videre udstrækning, end KBL's §24 fritager sælgeren for ansvar.

⁸¹ Hørlyck: Entreprise, s. 283.

⁸² Vagner, s. 106 og Hørlyck: Entreprise, s. 283.

⁸³ L. H. Kristensen m.fl., s. 94.

⁸⁴ Vinding Kruse m.fl., s. 137 f og s. 140 og Nørager-Nielsen m.fl., s. 385 f.

⁸⁵ L. H. Kristensen m.fl., s. 93.

til leveringsstedet. Sælger er ansvarlig, medmindre alle leveringsmuligheder rammes af en upåregnelig hindring.⁸⁶

Force majeure-begrebet omfatter ikke omstændigheder, der ikke er ekstraordinære, og som sælgeren burde have taget i betragtning ved aftaleindgåelsen. Der kan f.eks. være tale om dårligt vejr, prisstigninger på råvarer, transportulykker, strejker af mindre omfang, der eksempelvis rammer sælgeren eller hans leverandør etc.⁸⁷ Begrebet omfatter heller ikke forhold, som kan tilregnes sælgeren eller hans folk og heller ikke i tilfælde af pengemangel.⁸⁸

KBL's strenge krav for ansvarsfritagelse ses ikke indeholdt i forsinkelsesansvaret efter AB 92 §24, stk. 1, nr. 3 i samme udstrækning, idet det ikke er noget krav for retten til fristforlængelse, at der foreligger umulighed.⁸⁹ Ydelserne efter en entreprisekontrakt har desuden ikke meget til fælles med en (masseproduceret) genudvare omfattet af købeloven.⁹⁰ Entreprenørens forsinkelsesansvar efter nr. 3 minder om kontrolansvaret, der er indført i CISG men også i den norske og svenske købelov, som lægger vægt på omstændigheder indenfor den pågældende parts kontrol.⁹¹

Som nævnt under afsnit 3 indeholder FIDIC i modsætning til AB 92 en definition på, hvad man forstår ved force majeure i pkt. 19.1. Dette er modsat dansk ret, hvor begrebet ikke er entydigt defineret, jf. bl.a. forskellen mellem et køberetligt force majeure-begreb og det entrepriseretlige begreb.

6.3.3. Grundlæggende betingelser og konsekvenser

Det er ikke nogen betingelse for fristforlængelse efter nr. 3, at der er sket en væsentlig fristoverskridelse. Selv ved kortvarige fristoverskridelser har entreprenøren ret til forlængelse af tidsfristen.⁹²

For at en entreprenør kan få gennemført et krav om fristforlængelse efter nr. 3, skal to betingelser være opfyldt. For det første skal forsinkelsen være opstået uden entreprenørens skyld, og for det andet skal forsinkelsen skyldes forhold, som entreprenøren ikke er herre over.

Selvom entreprenøren opnår ret til tidsfristforlængelse, medfører det ikke, at han også har ret til økonomisk kompensation. Dette følger af AB 92 §27, stk. 3, som anfører, at der ikke er ret til hverken erstatning eller godtgørelse, hvis årsagen til forsinkelsen kan henføres til forhold omfattet af nr. 3.⁹³ NS 8405 er på linie hermed jf. pkt. 25.2 hvoraf fremgår, at entreprenøren ikke har krav på tillægsvederlag. FIDIC giver dog mulighed for, at entreprenøren kan få dækket sine omkostninger påført ved force majeure under

---

⁸⁶ B. Gomard, 2. del, s. 162.

⁸⁷ L. H. Kristensen m.fl., s. 94 f.

⁸⁸ Nørager-Nielsen m.fl., s. 385.

⁸⁹ Se også Bente Lykke Sørensen i U 1997 B, s. 306 ff.

⁹⁰ Duer & Berg, s. 327.

⁹¹ Hørlyck: Entreprise, s. 283 f, Hørlyck: Totalentreprise, s. 140 og B. Gomard, 2. del, s. 39 og 162.

⁹² Vagner, s. 106.

⁹³ Tilsvarende er gældende for forhold omfattet af nr. 4.

bestemte omstændigheder f.eks. ved krig eller strejke, lockout og terrorisme i udførelseslandet. Her er risikoen for forsinkelsen pålagt bygherren i modsætning til AB 92, hvor risikoen påhviler entreprenøren.⁹⁴ Desuden er der i FIDIC pkt. 19.6 yderligere mulighed for at foretage ophævelse grundet force majeure, når den væsentligste del af arbejderne har været hindret i en sammenhængende periode på mindst 84 dage, eller sammenlagt har været afbrudt i over 140 dage. Denne mulighed kendes ikke i AB 92.⁹⁵

Betingelserne for at opnå ret til fristforlængelse i FIDIC og NS 8405 som følge af force majeure er grundlæggende de samme som for dansk rets vedkommende.⁹⁶

6.3.4. Hærværk

Under udførelsen af entreprisarbejder kan det hænde, at ikke blot selve byggeriet men også at materiel og materialer udsættes for hærværk. Det har ingen betydning for spørgsmålet om tidsfristforlængelse, om hærværket rammer det ene eller andet af ovenstående forudsat, at der er opstået en forsinkelse som følge af udbedring eller nyanskaffelser af det beskadigede.⁹⁷ Kan materialer eller reservedele til maskinel anskaffes, uden det medfører forsinkelse, er der ikke grundlag for fristforlængelse. Det fremgår således af AB-bet. s. 104, *"at bygherren skal bære den tidsmæssige risiko"*.

Der kan være situationer, hvor entreprenøren ikke bør have ret til tidsfristforlængelse. I AB 92 §24, stk. 1, nr. 3 er opstillet den betingelse, at forholdet skal være opstået *'uden entreprenørens skyld'*. Har entreprenøren f.eks. ikke foretaget det fornødne til at beskytte byggearbejder, materialer og materiel ved at afskærme det igangværende arbejde eller aflåse eventuelle opbevaringsfaciliteter opfylder han ikke denne betingelse, og kan derfor ikke opnå fristforlængelse.⁹⁸

Det fremgår af §12, stk. 1, at entreprenøren har det økonomiske ansvar, indtil aflevering har fundet sted⁹⁹. Dette gælder både skader på allerede udført arbejde, materialer og materiel. Som udgangspunkt kan hærværk ikke begrunde noget merbetalingskrav fra entreprenørens side f.eks. pga. udbedringsomkostninger. Baggrunden for, at pålægge entreprenøren den økonomiske risiko indtil aflevering har fundet sted hænger sammen med, at han har bedre mulighed for at tage vare på byggearbejderne under udførelsen, selvom ejendommen tilhører bygherren, jf. §10, stk. 3.¹⁰⁰

I KFE 1998.73 VBA havde en stilladsentreprenør UE₁ i forbindelse med en facaderenovningsentreprise, hvorunder der foretoges facadeafrensning gjort gældende, at skader på stilladset kunne tilskrives et kemisk middel, som var blevet anvendt, hvilket hovedentreprenøren HE og afrensningsentreprenøren UE₂ måtte være ansvarlig for. Voldgiftsretten

---

⁹⁴ F. H. Andersen m.fl., s. 324.

⁹⁵ F. H. Andersen m.fl., s. 319 og 325 f.

⁹⁶ NS 8405 pkt. 25.2 *"forhold utenfor parternes kontroll"*, jf. Marthinussen m.fl. s. 391, 393 og F. H. Andersen m.fl., s. 319 og 322.

⁹⁷ M. Hansen m.fl., s. 96.

⁹⁸ Vagner, s. 108 og Hørlyck: Entreprise, s. 286.

⁹⁹ Dette er kun tilfældet for arbejder, der udføres som tilbudsarbejde, idet det antages, at bygherren skal bære risikoen for hændelige skader ved entreprisaftaler om regningsarbejde, jf. Hørlyck: Entreprise, s. 161.

¹⁰⁰ M. Hansen m.fl., s. 46 f.

udtalte, *"Som sagen forelå bevismæssigt, var det usikkert, hvornår og hvorledes de angivne skader på stilladset var opstået"* hvorfor man fandt, at der ikke var udvist noget ansvarspådragende forhold af HE eller UE₂. UE₁ måtte derfor afholde omkostningerne som følge af skaden på stilladset for egen regning.

Anderledes hvor forholdet kan henføres til bygherren. I tilfælde af sabotage mod materiel f.eks. forårsaget af politiske holdninger ses der bort fra ovenstående udgangspunkt. Her har entreprenøren mulighed for at få godtgjort en del af udgifterne, hvilket følger af KFE 1984.193 VBA.

I kendelsen var der tale om et entreprisarbejde, hvor entreprenør E havde påtaget sig udføre en udløbsledning i Kattegat for en byherre, en kommune, K. Der havde til at begynde med været en del modstand mod projektets gennemførelse. Under udførelsen af arbejdet blev der således af flere omgange udøvet betydeligt hærværk mod E's materiel og materialer. På baggrund heraf gjorde E gældende, at risikoen for hærværksskaderne burde påhvile K, idet hærværket *"...har haft karakter af en bevidst og systematisk sabotage mod projektet"*. Voldgiftsretten anførte, at E efter de almindelige regler bærer risikoen for skader på eget materiel, men i en sag som den foreliggende, hvor E ikke har kunnet tage hærværk af en sådan art og omfang i betragtning, og da dette har *"...haft karakter af at være bevidste bestræbelser på at hindre eller hæmme projektets gennemførelse..."* *"...må de almindelige regler fraviges..."*. E fik derfor tilkendt en godtgørelse for en del af tabet.

Kendelsen vedrører kun spørgsmålet om sabotage mod entreprenørens materiel, men det må antages, at resultatet vil blive det samme ved sabotage mod selve arbejdet. Der bør ikke være nogen forskel på den situation, hvor sabotagen går ud over materiellet eller arbejdet i hvert fald ikke i de tilfælde, hvor skaderne er opstået som følge af en generel (politisk) modstand mod bygherrens projekt.¹⁰¹

6.3.5. Tyveri

Ligesom for hærværk gælder, at de samme ovenstående ting kan være udsat for tyveri. Tyveri må ligeledes give ret til fristforlængelse, selvom dette forhold ikke er omtalt i AB 92 §24, stk. 1, nr. 3 i forhold til hærværk. Af AB-bet. s. 104 fremgår dog, at *"Entreprenøren må i hidtidigt omfang bære risikoen ved tyverier fra arbejdspladsen"*.

Mogens Hansen m.fl. giver s. 97 et eksempel med en større vinduesleverance, der stjæles, og hvor det anføres, at der ikke bør være forskel på den situation, at en sådan leverance ødelægges ved hærværk eller er udsat for tyveri. Mogens Hansen m.fl. vil således sidestille tyveri med hærværk, hvor dette har en mere tidsbelastende indflydelse på arbejdet. Dette synspunkt tiltrædes af Vagner s. 110, og giver for så vidt god mening, da konsekvensen er den samme – vinduerne skal uanset hvad anskaffes på ny, hvilket kan medføre en forsinkelse af arbejdet. I tilknytning hertil anfører Vagner, at der ikke er noget grundlag for at indskrænke reglen til større tyverier. Dette kan tiltrædes, idet selv et mindre tyveri kan forsinke arbejdet. Et eksempel kan illustrere dette:

---

¹⁰¹ Se også M. Hansen m.fl., s. 47, Hørlyck: Entreprenørvederlaget, s. 48 og Vagner, s. 94.

Efter at murer-entreprenøren har færdiggjort 90% af sit arbejde, stjæles de resterende 10% af de endnu uanvendte mursten, som var forsvarligt opbevaret. Nye mursten kan ikke fremskaffes så betids, at murer-entreprenøren kan færdiggøre sit arbejde, uden forsinkelse indtræder. Den tid det tager, at fremskaffe de resterende mursten, må entreprenøren i hvert fald kunne kræve sluttidspunktet for hans arbejde udsat.

Overordnet set må spørgsmålet om fristforlængelse komme an på, om forholdet har bevirket en forsinkelse, og ikke, om det kan antages at have en større tidsmæssig indflydelse på arbejdet. En forsinkelse er en forsinkelse, uanset om tyveriet er af større eller mindre omfang. Et mindre hærværk giver uanset omfanget ret til tidsfristforlængelse, blot det har medført en forsinkelse. Der er ikke grundlag for, at behandle den situation hvor murstenene stjæles anderledes, end hvor de ødelægges pga. hærværk. Der ses således ikke at være en afgørende forskel mellem tyveri og hærværk eller omfanget af dette på trods af, at betænkningen modsat hærværk vil lade entreprenøren bære risikoen ved tyveri fra arbejdspladsen.

Som gældende for hærværk har entreprenøren ved tyveri som udgangspunkt også det økonomiske ansvar, jf. AB 92 §12, stk. 1.

NS 8405 og AB04 indeholder ikke noget om hærværk og tyveri men derimod gøres klart, at der gives fristforlængelse i tilfælde, hvor forholdet ligger uden for entreprenørens kontrol. Det må derfor antages, at disse standardvilkår giver ret til fristforlængelse i samme udstrækning som AB 92.

6.3.6. Arbejdsmarkeds-mæssige forhold

Forskellige arbejdsmæssige forhold kan have en så ugunstig tidsmæssig indflydelse på et byggeprojekt, at disse kan danne grundlag for fristforlængelse. Nedenfor kommenteres på omstændigheder så som strejke, lockout og mangel på arbejdskraft. Andre overenskomststridige forhold herunder nedsættelse af arbejdstempoet ('slow-down'-aktioner) eller nægtelse af overarbejde kan også give ret til forlængelse af tidsfrister.

6.3.6.1. Strejke

Strejke medfører ret til tidsfristforlængelse, uanset om den er overenskomstmæssig eller overenskomststridig, forudsat entreprenøren ikke ved afgivelsen af sit tilbud havde kendskab eller burde kende til en sådan.¹⁰² Hvis entreprenøren modsat afgiver et tilbud, hvor han er strejkeramt, er der ikke ret til fristforlængelse.^{103 104}

KFE 1982.76 VBA er et eksempel på, at der kan kræves fristforlængelse ved overenskomststridige arbejdsnedlæggelser. Et rådhusbyggeri var blevet forsinket grundet flere forskellige forhold, herunder bl.a. som følge af en blokade, hvilken arbejdsretten fandt overenskomststridig. Bygherren BH krævede dagbøder, men fandtes ikke at være berettiget hertil under den overenskomststridige blokade.

---

¹⁰² AB-bet., s. 104 og Vagner, s. 107.

¹⁰³ Hørlyck: Entreprise, s. 284.

¹⁰⁴ Se T:BB 2009.576 VBA hvor konsekvenserne af en ophørt strejke kunne have været taget i betragtning ved aftaleindgåelsen.

I U 1984.702 Ø skyldtes en del af forsinkelsen en cementstrejke, hvorefter bygherren BH's krav på dagbøder nedsattes. Landsretten anførte, at BH ikke havde godtgjort, at denne del af forsinkelsen kunne have været undgået. Det var i entreprisekontrakten vedtaget, at SL 77¹⁰⁵ skulle være gældende; dennes §12, stk. 3, litra d svarer stort set til AB 92 §24, stk. 1, nr. 3.

Hørlyck anfører i Entreprisen s. 284, at entreprenøren ikke har mulighed for at kræve fristforlængelse, hvis strejke er varslet, når tilbud afgives, medmindre dette er aftalt. Mogens Hansen m.fl. s. 96 er af den modsatte holdning, idet det anføres, at entreprenøren i et tilfælde, hvor strejke er varslet alligevel kan kræve tidsfristforlængelse, selvom en sådan konfliktrisiko ikke er omtalt i tilbuddet.

Skyldes strejken entreprenørens overenskomstbrud, har han ikke ret til forlængelse af tidsfristen, idet han selv er skyld i strejken.

NS 8405 pkt. 25.2 giver ret til fristforlængelse i samme udstrækning som AB 92.¹⁰⁶ Tilsvarende i AB04, kap. 4, §3, nr. 3 hvor det anføres, at strejke eller blokade, som skyldes entreprenørens eller sin underentreprenørers manglende opfyldelse af sine forpligtelser overfor sine ansatte, ikke giver ret til tidsfristforlængelse. I det tilfælde hvor underentreprenøren eksempelvis ikke har opfyldt lønforpligtelserne overfor sine ansatte, medfører dette, at hovedentreprenøren ikke vil have ret til tidsfristforlængelse.¹⁰⁷

FIDIC pkt. 19.1 giver ret til fristforlængelse i tilfælde af strejke eller lock-out hidrørende fra andre personer end entreprenørens ansatte.

6.3.6.2. Lockout

En lockout medfører ret til tidsfristforlængelse ikke blot i det tilfælde, at den erklæres af entreprenørens egen arbejdsgiverorganisation, men også når den erklæres af en anden organisation.¹⁰⁸

U 1902A.190 LSHD kom til det modsatte resultat. Entreprenøren E kunne ikke påberåbe sig en lockout, der var erklæret af E's egen arbejdsgiverorganisation som grundlag for udsættelse af leveringsfristen. Dommen er fra før standardvilkårenes tilblivelse og med lockout direkte hjemlet i AB 92 §24, stk. 1, nr. 3, vil en lignende situation i dag berette til fristforlængelse.

Hørlyck¹⁰⁹ og Vagner¹¹⁰ var i tidligere udgaver af enterpriseretten af samme holdning som ovenstående dom, men har sidenhen ændret synspunkt, og anser nu en lock-out, der er erklæret af entreprenørens egen arbejdsgiverorganisation for omfattet af bestemmelsen.

---

¹⁰⁵ Salgs- og leveringsbetingelser for typehuse af 16. marts 1977.

¹⁰⁶ Kolrud m.fl., s. 307 og Marthinussen m.fl., s. 399.

¹⁰⁷ Hedberg, s. 71.

¹⁰⁸ AB-bet., s. 104 og M. Hansen m.fl., s. 96.

¹⁰⁹ Entreprisen- og licitationsbetingelser, 3. udgave, s. 128.

¹¹⁰ Entrepriseret, 1. udgave, s. 100.

Konsekvensen for den entreprenør, der afgiver tilbud på et tidspunkt, hvor lockout er iværksat, er den samme som ved strejke. I U 1922.801 SLD vidste firmaet, at lockout var iværksat på aftaletidspunktet, men undlod at give medkontrahenten oplysning herom, hvorfor der ikke kunne kræves fristforlængelse på trods af en bestemmelse i kontrakten om, at *"lockout og generalstrejke ophæver denne dato."*

Hvis lockout er varslet når entreprenøren afgiver sit tilbud, er der ikke ret til fristforlængelse, jf. Vagner s. 107. Dette synspunkt tiltrædes af Hørlyck: 'Entrepriseretlige noter' s. 39. Mogens Hansen m.fl. s. 96 er af samme overbevisning som nævnt i foregående afsnit, hvorfor der kan kræves fristforlængelse, selvom lockout er varslet inden aftaleindgåelsen men ikke omtalt i tilbuddet.

I foregående afsnit er det nævnt, at en overenskomststridig strejke giver ret til forlængelse af tidsfrister. Dette er ikke tilfældet ved lockout. En entreprenørs 'ulovlige' lockout er ikke force majeure men hans egen risiko.¹¹¹

AB04, kap. 4, §3, nr. 3 og NS 8405 pkt. 25.2 giver ligeledes ret til fristforlængelse i sådanne tilfælde.

6.3.6.3. Mangel på arbejdskraft

Mangel på kvalificeret arbejdskraft er en udefrakommende omstændighed, som entreprenøren ikke på nogen måde kan holdes ansvarlig for, da han ikke har nogen kontrol over dette forhold. På trods af dette giver forholdet alligevel ikke entreprenøren ret til tidsfristforlængelse.¹¹² Norsk litteratur er i overensstemmelse hermed jf. Marthinussen m.fl.: NS 8405 s. 399, som anfører, at strejke og lockout er noget andet end almindelig svigt i tilgangen på arbejdskraft. Videre nævnes, at *"Et stramt arbejdsmarked er noe entreprenøren som hovedregel har risikoen for å overvinne følgene av"*. Tilsvarende i svensk ret hvor Hedberg s. 71 anfører, at *"Man anser att den som har åtagit sig en entreprenad också har åtagit sig att ha erforderlig arbetskraft"*. Ikke desto mindre er der i 'opsamlingsbestemmelsen' i AB04, kap. 4, §3, nr. 5 åbnet mulighed for, at entreprenøren kan opnå ret til fristforlængelse ved uforudseelig mangel på arbejdskraft, forudsat det udgør en hindring af væsentlig betydning, som entreprenøren ikke har kunnet forudse eller forhindre.¹¹³

Opsamlingsbestemmelsen i AB04 giver formentlig entreprenøren ret til tidsfristforlængelse i større omfang, end tilfældet er for dansk rets vedkommende, jf. bl.a. nedenstående afgørelser. Desuden fremgår det af AB04, kap. 4, §3, nr. 2, at entreprenøren har ret til fristforlængelse i tilfælde af generel mangel på arbejdskraft, som beror på en myndighedsbeslutning.

Ovenstående udgangspunkt illustreres af KFE 1977.162 VBA. Der var tale om forsinkelse bl.a. pga. en omfattende konflikt på arbejdsmarkedet, hvor entreprenøren E ikke kunne overholde tidsplanen. Parterne vedtog en ny tidsplan, som gav E fristforlængelse, hvilken

---

¹¹¹ M. Hansen m.fl., s. 96 og Hørlyck: Entrepriseretlige noter, s. 39.

¹¹² Vagner, s. 109.

¹¹³ Hedberg, s. 72.

imidlertid heller ikke blev overholdt, og bygherren BH afkrævede E dagbøder på grundlag heraf. E var af modsat opfattelse, idet han krævede tidsfristforlængelse som følge af mangel på arbejdskraft, som var opstået efter konflikten, hvilket forhold E antog skulle påhvile BH. E's påstand blev ikke taget til følge, hvorfor han måtte bære risikoen for mangel på arbejdskraft.

Axel H. Pedersen anfører i *Entreprise* s. 76, at mangel på kvalificeret arbejdskraft af og til indføres som et forbehold i entreprisekontrakter. Er der ikke i kontrakten optaget en bestemmelse om mangel på arbejdskraft, vil der kun i sjældne tilfælde indrømmes fristforlængelse.¹¹⁴

Der vil undtagelsesvist kunne indtræffe omstændigheder, der gør, at entreprenøren alligevel ikke skal bære den tidsmæssige risiko. Der skal dog være tale om kvalificerede ekstraordinære omstændigheder, som entreprenøren ikke burde tage i betragtning ved aftaleindgåelsen¹¹⁵, hvis udgangspunktet skal fraviges.

I U 1946.34 H forelå sådanne kvalificerede ekstraordinære omstændigheder. Der var tale om et skolebyggeri, hvor entreprenøren E havde svært ved at skaffe den nødvendige arbejdskraft til dettes gennemførelse. Forsinkelsen af byggeriet skyldtes til dels manglen på arbejdskraft, idet svendene forlod virksomheden, da de kunne opnå en bedre løn hos værnemagten. E gjorde gældende, at de uforudsete hindringer var opstået som følge af krigen, og fik på dette grundlag skønsmæssigt nedsat et dagbods krav.

I T:BB 2008.324 VBA blev der tilkendt totalentreprenøren TE tidsfristforlængelse efter ABT 93 §24, stk. 1, nr. 3 som følge af mangel på arbejdskraft foranlediget af underentreprenørens UE's konkurs. TE anførte som grundlag for fristforlængelse, at der i perioden 11. juli – 31. juli 2006 forelå umulighed med fremskaffelse af den fornødne arbejdskraft bl.a. pga. sommerferien og den generelle situation i byggebranchen på det pågældende tidspunkt, hvilket var udenfor TE's kontrol. Voldgiftsretten fandt, at UE's konkurs var uventet og uvarslet, idet TE på forhånd havde undersøgt UE's økonomiske soliditet, hvilket ikke afstedkom bemærkninger. Voldgiftsretten anførte, *"Under disse ganske særlige omstændigheder findes konkursen og den deraf følgende manglende mulighed for straks at skaffe tilstrækkelig arbejdskraft at måtte betegnes som en hindring, som klager som totalentreprenør hverken kunne eller burde have forudset, undgået eller overvundet tidligere end sket"*.

Kendelsen er bemærkelsesværdig, idet udgangspunktet efter gældende ret er, at entreprenøren bærer risikoen for mangel på arbejdskraft jf. også KFE 1977.162 VBA. Dette må antages at være tilfældet også i den situation, hvor manglen er opstået som følge af underentreprenørens forhold (konkursen). Som nævnt i afsnit 6.1 og 6.2.2.4.1 gives ikke fristforlængelse, hvis forsinkelsen skyldes entreprenørens egne eller en underentreprenørs forhold, idet entreprenøren overfor bygherren hæfter for de underentreprenører, som han har antaget. Desuden er det som anført i noten til kendelsen det altovervejende

---

¹¹⁴ Hørlyck: *Entreprise*, s. 286.

¹¹⁵ Vagner, s. 109 og 113.

udgangspunkt, at man er ansvarlig for egen pengemangel.¹¹⁶ Voldgiftsrettens begrundelse med at entreprenøren havde undersøgt underentreprenørens i øvrigt ubeklagelige økonomiske soliditet, hvorfor konkursen var uventet, synes ikke at burde tillægges betydning i denne forbindelse.

På baggrund af ovenstående bør man være varsom med at tillægge kendelsen for stor betydning, idet den er i modstrid med gældende ret. Således anfører Hørlyck: Entreprise s. 283, at kendelsen er vidtgående.

Ovenstående afgørelser bidrager ikke til et fuldstændigt klart billede af retsstillingen på området. Som U 1946.34 H illustrerer vil det formentlig stadig være sjældent forekommende, at der under danske forhold indrømmes ret til fristforlængelse i tilfælde af mangel på arbejdskraft. I dommen var der tale om et specielt tilfælde, idet forløbet fandt sted under krigstiden. Udgangspunktet må dog stadig anses for udtrykt gennem KFE 1977.162 VBA på trods af den nyere kendelse i T:BB 2008.324 VBA.

FIDIC indeholder i pkt. 8.4.d i modsætning til AB 92 en bestemmelse om fristforlængelse ved uforudseelig mangel på personale. Bestemmelsen må formodes at have et meget begrænset anvendelsesområde. Begrundelsen for dette skal søges i det forhold, at uforudseeligheden afhænger af, om entreprenøren ved aftaleindgåelsen kunne forudse og tage omstændigheden i betragtning. Desuden er det en betingelse, at manglen på personale skyldes epidemier eller regeringsindgreb.¹¹⁷

6.3.6.4. Når arbejdsmarkedsmæssige forhold rammer leverandøren

Andre led i byggeprocessen kan tilsvarende rammes af ovenstående arbejdsmarkedsmæssige forhold, som kan medføre konsekvenser for entreprenøren. Ovenfor er omtalt omstændigheder, som direkte rammer entreprenøren. I nærværende afsnit omtales, i hvilket omfang entreprenøren har ret til tidsfristforlængelse, når hans leverandør er udsat for arbejdsmarkedsmæssige konflikter.

Betingelsen for, at entreprenøren kan kræve tidsfristforlængelse som følge af force majeure hos leverandøren, er, at entreprenøren ikke kunne forudse leveringsvanskelighederne. Er leverandøren allerede strejkeramt, eller er dette varslet på det tidspunkt, hvor der sker aftaleindgåelse, kan der ikke kræves fristforlængelse.¹¹⁸

Som udgangspunkt er entreprenøren berettiget til tidsfristforlængelse, hvis leverandøren f.eks. rammes af strejke, og materialerne ikke rettidigt kan anskaffes hos anden leverandør i rette mængder.¹¹⁹ Som regel vil dette kunne lade sig gøre, men dette er ikke altid tilfældet; f.eks. kan det være svært uden en vis forsinkelse af arbejdet at fremskaffe materialer, der er unikke for det enkelte byggeri, eksempelvis fordi de er specialfremstillet. Hvis entreprenøren omvendt har mulighed for at anskaffe materialerne så betids, at

---

¹¹⁶ Således fremgår det af L. H. Kristensen m.fl. s. 92 og Gomard, 2. del s. 34 og 168, at sælgeren er ansvarlig for egen pengemangel.

¹¹⁷ F. H. Andersen m.fl., s. 205.

¹¹⁸ Hørlyck: Totalentreprise, s. 141.

¹¹⁹ M. Hansen m.fl., s. 92.

forsinkelse kan undgås, er der ikke grundlag for en forlængelse af tidsfristen, da der ikke er tale om force majeure-situation.¹²⁰

I U 1977.306 HD skulle A levere et sortereanlæg til B i to etaper men blev forsinket bl.a. som følge af en strejke hos A's finske leverandør. Der var i kontrakten optaget et forbehold om 'force majeure'. A forsøgte uden held, da strejken udbrød, at fremskaffe delene fra både den finske leverandør og fra anden side. Forsinkelsen kunne ikke begrunde et krav om dagbøder fra B's side, idet A ikke fandtes at have overtaget risikoen for forsinkelser som følge af leveringsvanskelighederne grundet strejke hos den finske leverandør. Strejken ansås dermed omfattet af det i kontrakten tagne forbehold om force majeure.

Tilsvarende blev resultatet i U 1986.168 H, hvor dagbodskravet fastsattes skønsmæssigt, idet entreprenøren fandtes at have krav på fristforlængelse som følge af vanskeligheder med at fremskaffe mursten til byggeriet grundet strejke hos underleverandøren. I samme retning U 1984.702 Ø hvor et dagbodskrav nedsattes grundet en cementstrejke.

Det skal påpeges, at der ikke automatisk er ret til fristforlængelse, selvom en leverance udebliver. Hvis muligheden for at fremme andre dele af byggearbejdet er til stede evt. gennem en omorganisering af arbejdet, kan der ikke kræves forlængelse af tidsfristerne.¹²¹

Det bemærkes, at entreprenøren ligeledes kan kræve fristforlængelse, hvis hans underentreprenør rammes af tilsvarende arbejdsmarkedsmæssige konflikter.¹²² Det samme er tilfældet, hvor underentreprenøren eller underleverandøren er ramt af forhold, der falder ind under §24, stk. 1, nr. 4 og 5.¹²³

Force majeure-reglen i NLM 94 pkt. 68 omfatter også forsinkelse med leverancer fra underleverandører, der er en følge af omstændighederne nævnt i bestemmelsen. Hørlyck anfører i Tilvirkningskøbet s. 75 f, at hovedleverandøren kun kan påberåbe sig ansvarsfrihed, når force majeure rammer underleverandøren i de tilfælde, hvor det ikke er muligt uden urimeligt besvær eller urimelig meromkostning at fremskaffe materialerne fra anden underleverandør. Foruden dette er det yderligere en betingelse, at forsinkelsen ikke skyldes valget af opfyldelsesforanstaltninger.

6.3.7. Andre entreprenørers skadegørende handlinger

Under udførelsen af entreprisarbejdet kan det hænde, at entreprenørerne kommer til at beskadige hinandens arbejder. Det er i afsnit 6.2.2.4.1. anført, at en sideordnet entreprenør ikke kan opnå fristforlængelse efter §24, stk. 1, nr. 2, 2. led som følge af anden entreprenørs beskadigelse af den første entreprenørs arbejde. Tabet må den skadelidte søge erstattet efter reglerne om erstatning uden for kontraktsforhold, da skader, som

---

¹²⁰ Vagner, s. 107 og Hørlyck: Entrepriseretlige noter, s. 39.

¹²¹ AB-vejl., s. 63.

¹²² Hørlyck: Entrepriseretlige noter, s. 39 og Hørlyck: Entreprise, s. 285.

¹²³ M. Hansen m.fl., s. 92.

entreprenørerne forvolder på hinandens arbejder, er bygherren uvedkommende, jf. AB 92 §12, stk. 2.¹²⁴

En skade kan have et så betydeligt omfang, at den skadelidte entreprenør forsinkes i en sådan grad, at fristforlængelse bør indrømmes efter AB 92 §24, stk. 1, nr. 3.¹²⁵ Der må i alle tilfælde være tale om en konkret bedømmelse. Synspunktet tiltrædes af Vagner s. 108 f, som anfører dels, at dette passer fint med synspunktet om, at en refleksforsinket entreprenør kan kræve fristforlængelse pga. anden sideentreprenørs forsinkelse og det forhold, at nr. 3 har et bredt anvendelsesområde ved at medtage brand og kun begrænset af, at forsinkelsen skal være opstået 'uden entreprenørens skyld'.

Som anført af Vagner samme sted kan det være vanskeligt at se, hvorfor f.eks. en elektriker-entreprenør skal være stillet forskelligt fristforlængelsesmæssigt i det tilfælde, hvor hans arbejde beskadiges som følge af den sideordnede tagdækker-entreprenørs ildspåsættelse eller øvrige beskadigelse af elektrikerens arbejde. I de tilfælde hvor skaden har et mere betydeligt omfang, vil det have gode argumenter for sig at stille den skadelidte entreprenør på samme måde, som ham der er udsat for ildspåsættelse fra anden side, idet skaden netop er opstået 'uden entreprenørens skyld'.

Det er klart, at hvis entreprenørernes skadeforvoldelse på hinandens arbejder skyldes bygherrens forhold eksempelvis fejl i projektet eller mangelfuld koordinering, har disse ret til fristforlængelse efter bestemmelsen i nr. 2. Desuden er det ved fagentrepriser bygherrens ansvar at sørge for, at efterfølgende entreprenører kan erlægge deres arbejdsydelser uden disse beskadiges som følge af uheldige egenskaber ved en forudgående entreprenørs ukontraktmæssige arbejde. Forsinkelse i sådanne tilfælde kan ligeledes medføre ret til fristforlængelse, såfremt manglen ikke er eller burde være åbenbar for den entreprenør, hvis arbejde beskadiges.¹²⁶

6.3.8. Uforudset vanskelige jordbundsforhold

Det følger af AB 92 §15, stk. 4, at udbudsmaterialet bl.a. skal indeholde oplysninger om foretagne undersøgelser af jordbundsforholdene.

Om uforudset vanskelige jordbundsforhold skal henføres til bygherrens forhold eller force majeure er omtvistet. Således fremgår det af Vagner 3. udg. s. 108, at der er givet fristforlængelse i disse tilfælde ud fra force majeure-betragtninger. I 4. udg. s. 109 indtages et andet standpunkt, idet det anføres, at jordbundsforhold kan være ekstraordinære, men at disse ikke kan sammenlignes med krig, usædvanlige naturbegivenheder, brand etc. Duer & Berg: Byggeriets Retsforhold anfører s. 328, at disse forhold ofte sidestilles med force majeure men, at en tidsfristforlængelse hører hjemme under bygherrens forhold. I samme retning Vagner 4. udg. s. 104 der anfører, at uforudset vanskelige jordbundsforhold formentlig vil kunne være omfattet af udtrykket 'bygherrens forhold'. Se også T. Iversen i: På rett grunn, Festskrift til Norsk Forening for Bygge- og

---

¹²⁴ Se KFE 1998.73 VBA som omtalt i afsnit 6.3.4.

¹²⁵ M. Hansen m.fl., s. 95 og Duer & Berg, s. 327.

¹²⁶ M. Hansen m.fl., s. 95.

Entrepriserett, s. 273 ff der anfører, at bygherren bærer risikoen i tilfælde, hvor byggearbejdet ødelægges eller beskadiges som følge af byggegrundens beskaffenhed.¹²⁷

Det, der taler for at lade bygherren bære risikoen ved uforudsete vanskelige jordbundsforhold og dermed give entreprenøren ret til tidsfristforlængelse efter nr. 2, er for det første formuleringen af §15, stk. 4. Desuden er det bygherren, der stiller byggegrunden til rådighed for projektet. Jordbundsforholdene ligger således indenfor bygherrens sfære¹²⁸, idet han må være nærmest til at kende til grundforholdene. Bygherren kunne have foranstaltet undersøgelser af byggegrunden forinden byggestart.¹²⁹ Ydermere udføres byggeriet set fra entreprenørens synsvinkel på en fremmed plads, som han ofte ikke i forvejen har noget særligt kendskab til. Yderligere kan det anføres, at det i forbindelse med en licitation vil være mest hensigtsmæssigt, at det er bygherren, der forestår undersøgelserne af bundforholdene, så hver enkelt entreprenør ikke skal foretage dette.¹³⁰

I KFE 1981.8 VBA havde entreprenør E påtaget sig undertrykning af stålør under en vej. Arbejdet viste sig uigennemførligt i forbindelse med den af E forudsatte fremgangsmåde grundet betydelige stenansamlinger. Voldgiftsretten udtalte, at der ikke var givet mangelfulde oplysninger om bundforholdene. Stenansamlingerne fandtes dog *"...efter deres omfang og beskaffenhed at have haft en sådan ekstraordinær og uforudselig karakter, at de går væsentligt ud over, hvad klagerne [E], da de afgav deres tilbud, måtte regne med..."*, hvorfor E fik tidsfristforlængelse og godtgjort halvdelen af merudgifterne herved. Det var uden betydning for retten til fristforlængelse, at det i kontrakten var aftalt, at E selv skulle gøre sig bekendt med forholdene på stedet.

I KFE 1982.42 VBA, hvor en entreprenør E havde påtaget sig et kloakeringsarbejde, var der i udbudsmaterialet henvist til jordbundsundersøgelser hvoraf fremgik, at området var dækket af moræneler med stort indhold af kalk. Arbejdet blev besværliggjort som følge af hård bund, i hvilken forbindelse der opstod forsinkelse. Voldgiftsretten udtalte, at *"... de under sagen konstaterede forekomster af meget hårdt ler og »lerbeton« ligger uden for, hvad man måtte regne med efter udbudsmaterialet ..."*, hvorfor E var berettiget til tidsfristforlængelse.¹³¹

KFE 1990.9 VBA omhandlede en uddybningsentreprise. Udbudsmaterialet indeholdt geotekniske rapporter, der beskrev jordbundsforholdene. Bundforholdene viste sig vanskeligere end forudsat og beskrevet i rapporterne, da man stødte på et særligt hårdt underlag, hvorfor underentreprenøren UE, som forestod jordarbejdet, gjorde et krav om ekstrabetaling gældende overfor hovedentreprenøren HE, og HE mod bygherren BH. Voldgiftsretten anførte, at hindringerne i jordbunden næppe kunne forudses ved

---

¹²⁷ Se tilsvarende T. Iversen i ET 2008, s. 274, hvor det anføres, at bygherren som udgangspunkt må bære risikoen for byggegrundens egnethed eller mangel på samme.

¹²⁸ Vagner, s. 109.

¹²⁹ Således anfører O. Hansen: Det entrepriseretlige hjemmelsproblem, s. 369 og 395, at bygherren har en prækontraktuel forpligtelse til at erhverve og formidle oplysninger om bundforholdene. Udstrækningen af forpligtelsen afhænger af det konkrete projekts omstændigheder.

¹³⁰ Hørlyck: Entreprenørvederlaget, s. 33 f og T. Iversen i Erhv.jur. Tidsskrift 2008, s. 274.

¹³¹ Se også KFE 1981.24 VBA, hvor entreprenøren blev tilkendt fristforlængelse, idet særegne kalkforekomster ikke var oplyst i udbudsmaterialet.

yderligere undersøgelser. I denne forbindelse var det en fejl, at BH ikke havde oplyst HE og UE om en tidligere udgravning samme sted, hvorunder der var stødt på et ekstraordinært hårdt underlag. Voldgiftsretten anførte, at forholdene var så usædvanlige, at HE og UE ikke havde haft anledning til at tage disse i betragtning ved beregningen af tilbuddet, hvorfor det ikke fandtes *"... rimeligt at lade entreprenørerne bære risikoen for de forøgede omkostninger ved arbejdet."*¹³²

Alle ovenstående kendelser illustrerer for så vidt, at der skal være tale om helt ekstraordinære forhold, før der kan indrømmes fristforlængelse efter AB 92 §24, stk. 1, nr. 3. Der må bl.a. lægges vægt på parternes forudsætninger og viden. I KFE 1981.8 VBA og KFE 1982.42 VBA oversteg hindringerne væsentligt, hvad entreprenørerne måtte regne med. I KFE 1990.9 VBA var det særligt hårde underlag vel for entreprenørernes synspunkt ekstraordinære og uforudseelige, idet de foretagne undersøgelser var korrekte, men hvor vanskelighederne næppe kunne forudses ved yderligere undersøgelser. Tilsvarende betragtning var ikke gældende i forhold til bygherren, som var bekendt med en tidligere udgravning, der havde afsløret dette forhold. Kendelsen kan derfor tages til indtægt for, at bygherren må bære risikoen for vanskelige jordbundsforhold i tilfælde, hvor bygherren har valgt byggegrunden. Bygherren var i KFE 1990.9 VBA nærmest til at kende til de vanskelige bundforhold. I sådanne tilfælde bør fristforlængelse henføres til §24, stk. 1, nr. 2. Enten fordi udbudsmaterialet ikke har indeholdt fyldestgørende oplysninger, eller fordi bygherren i forhold til entreprenørerne har anden relevant viden om bundforholdene. Kun i de tilfælde, hvor der for begge parter er tale om helt ekstraordinære og uforudseelige forhold, bør forholdet henføres til nr. 3. Dette er bl.a. tilfældet, hvor bygherren har foretaget alle nødvendige og sædvanlige undersøgelser og fyldestgørende oplyst herom i udbudsmaterialet.

Bliver entreprenøren opmærksom på, at der er omstændigheder ved bundforholdene, der hindrer eller vanskeliggør arbejdet, skal han underrette og afvente bygherrens anvisninger, jf. §15, stk. 3. Er bygherren derimod klar over, at der er problemer med jordbundsforholdene, er han forpligtet til loyalt at oplyse entreprenøren om dette. I KFE 1990.9 VBA havde bygherren ikke opfyldt sin oplysningspligt i så henseende.

Det skal påpeges, at hvis oplysningerne i udbudsmaterialet om jordbundsforholdene har været ufyldstgørende, er entreprenøren berettiget til ekstrabetaling, såfremt der skal udføres andre arbejder eller foranstaltninger end forudsat, jf. §15, stk. 4, sidste pkt.

I øvrigt er det uden betydning for spørgsmålet om entreprenørens ret til tidsfristforlængelse, om uforudset vanskelige jordbundsforhold henføres til bygherrens forhold eller force majeure. For den økonomiske side af sagen kan dette dog have en betydning, jf. AB 92 §27.

Som udgangspunkt synes der ikke at være forskel på risikofordelingen hvad angår hoved-/fagentreprise og totalentreprise, idet bestemmelsen i AB 92 og ABT 93 §15, stk. 4 om

---

¹³² Se også KFE 1995.118 VBA hvor udbudsmaterialet ikke indeholdt fyldestgørende oplysninger. I T:BB 2001.245 hvor funderingsarbejdet blev standset pga. rotter og affald under nogle boligblokke, udtales det i note 2 til kendelsen, at disse forhold ville være omfattet af §15, stk. 4, selvom der ikke er henvist hertil i kendelsen.

uforudsete vanskeligheder er identiske. Det påhviler således stadig bygherren i udbudsmaterialet fyldestgørende at oplyse om foretagne undersøgelser af jordbundsforholdene. Dog er der den forskel på entreprisformerne, at totalentreprenøren både forestår projekteringen og udførelsen af projektet. Totalentreprenøren har derfor en skærpet undersøgelsespligt og må som følge heraf i et vist (større) omfang bære risikoen for bundforholdene.¹³³ Barbo anfører i Totalentreprise s. 50, at risikoen må påhvile totalentreprenøren i de tilfælde, hvor nødvendige undersøgelser af jordbunden ikke er foretaget, idet sådanne undersøgelser er en del af totalentreprenørens forpligtelser.¹³⁴ Det afgørende er dog, hvad der er aftalt.¹³⁵ Det kan være foreskrevet, at totalentreprenøren selv skal foretage undersøgelser af jordbunden, og forsømmelse heraf medfører, at han selv bærer risikoen, hvorfor han ikke kan kræve merbetaling, hvis der opstår problemer med jordforholdene, der kunne have været afdækket gennem sådan undersøgelse.¹³⁶

Hvis totalentreprenøren har foretaget sædvanlige undersøgelser af bundforholdene, men der alligevel viser sig at opstå uforudsete forhold, må det antages ikke at skulle lægges totalentreprenøren til last, at forholdene viser sig vanskeligere end forudsat på baggrund af undersøgelserne. I dette tilfælde vil det være mere nærliggende at pålægge bygherren risikoen for jordbundsvanskelighederne, idet entreprenøren har opfyldt sin undersøgelsespligt gennem sædvanlige undersøgelser af bundforholdene, og idet byggegrunden er valgt af bygherren.

I tilfælde hvor totalentreprenøren har valgt byggegrunden og solgt det som et 'færdigt projekt', må det antages, at uforudsete vanskeligheder med bundforholdene er entreprenørens risiko. Det nok vigtigste argument for at lade bygherren bære risikoen for uforudset vanskelige bundforhold, nemlig at det er ham, der har valgt grunden og stiller den til rådighed for projektet, gør sig ikke gældende i denne sammenhæng. Bygherren har her intet konkret kendskab til byggegrunden. Desuden har totalentreprenøren som ovenfor nævnt en projekteringsforpligtelse, hvilket må indebære en forpligtelse til at foretage sædvanlige undersøgelser af byggegrunden, hvilket specielt må antages at gøre sig gældende, når valget af grunden ikke er foretaget af bygherren.

I FIDIC pkt. 4.10 er det foreskrevet, at bygherren er forpligtet til at meddele entreprenøren alle oplysninger af betydning om jordbundsforholdene.¹³⁷ Det anføres endvidere, at entreprenøren har en omfattende undersøgelsesforpligtelse, som kan have betydning for retten til merbetaling og fristforlængelse. Entreprenørens undersøgelsesforpligtelse efter FIDIC er mere vidtgående end efter AB 92, hvor der bydes på grundlag af bygherrens udbud, jf. §2, stk. 2 sammenholdt med §3, stk. 4. Efter FIDIC skal entreprenøren verificere rigtigheden af de oplysninger om pladsen, jordbundsforhold og hydrologiske forhold, som bygherren stiller til rådighed. Området, hvor entreprenøren kan komme igennem med et krav om merbetaling og tidsfristforlængelse i forbindelse med uforudsete vanskelige

---

¹³³ Hørlyck: *Entreprise*, s. 33 og 217 og Hørlyck: *Totalentreprise*, s. 111 ff og 115.

¹³⁴ Se også Sandvik: *Entreprenørrisikoen* s. 216 hvor det hævdes, at totalentreprenøren bærer risikoen for vanskeligheder og hindringer, som kan henføres til den del af arbejdet, som denne har påtaget sig.

¹³⁵ Se KFE 2009.265 VBA (T:BB 2008.727) hvor en totalentreprenør TE i kontrakten med bygherren BH havde påtaget sig risikoen for uforudsete jordbundsvanskeligheder, hvorfor TE ikke kunne gøre noget krav gældende mod BH.

¹³⁶ Hørlyck: *Entreprenørvederlaget*, s. 37 f.

¹³⁷ F. H. Andersen m.fl., s. 142.

jordbundsforhold efter FIDIC, synes derfor væsentlig mere snævert end efter AB 92 grundet den strengere undersøgelsesforpligtelse.¹³⁸ F. H. Andersen m.fl. s. 147 finder, at bygherren bør tage ansvaret for uforudsete fysiske vanskeligheder, idet han har projekteret og valgt byggegrunden til formålet på trods af entreprenørens undersøgelsesforpligtelse både i forbindelse med udbudsmaterialets oplysninger og bundforholdene. Ved uforudsete fysiske forhold er der tillagt entreprenøren ret til fristforlængelse efter pkt. 4.12, hvis disse hindrer eller vanskeliggør arbejdet.

NS 8405 giver entreprenøren ret til tidsfristforlængelse i stort set samme omfang som AB 92 §24, stk. 1, nr. 3. Af pkt. 19.2. fremgår direkte, at bygherren som udgangspunkt har risikoen for jordbundsforholdene. Således anføres det i Marthinussen m.fl. s. 267, at *"Så fremt bygherren har risikoen for projekteringen, vil han også ha risikoen for grunnforholdene"* og Kolrud m.fl. s. 195 *"Beskrivelse av grunnforholdene og tiltak i grunnen hører som utgangspunkt til bygherrens projekteringsansvar"*. Entreprenøren har mulighed for fristforlængelse i de tilfælde, hvor han kan bevise, at forholdene ligger uden for det, han bør regne med ud fra kontrakten, opgavens art og omstændighederne i øvrigt, jf. pkt. 19.2. 'Omstændighederne i øvrigt' medfører dog ikke, at entreprenøren har en selvstændig undersøgelsesforpligtelse men kan lægge de oplysninger og undersøgelser til grund, som bygherren fremkommer med. Begrundelsen for dette skal findes i det forhold, at det er bygherren, der har projekteringsrisikoen og således er den, der skal indhente sådanne oplysninger.¹³⁹ Konsekvensen af, at bygherren ikke opfylder betingelserne efter pkt. 19.2 er, at entreprenøren kan kræve merbetaling og/eller tidsfristforlængelse for de forhold, som bygherren bærer risikoen for – herunder uforudsete forhold vedrørende grundforholdene, jf. pkt. 21.1.¹⁴⁰

6.3.9. Usædvanlige naturbegivenheder

Omstændigheder, der falder indenfor nævnte kategori, giver ligeledes entreprenøren ret til tidsfristforlængelse. I Danmark hvor man ikke kender til jordskælv og tyfoner som andre steder i verden, vil fristforlængelse pga. usædvanlige naturbegivenheder være sjældent forekommende. Det kan komme på tale at indrømme fristforlængelse i tilfælde af ekstraordinær skybrud, stormflod eller kraftigere orkaner.¹⁴¹

Karakteristisk for denne kategori af omstændigheder er, at der skal være tale om enkeltstående hændelser af ekstraordinær art.¹⁴² Regn eller blæst i en længere periode end forventet kan ikke anses som en usædvanlig naturbegivenhed.

I KFE 1999.32 VBA kunne en tørkeperiode ikke anses som en usædvanlig naturbegivenhed, idet der ikke var tale om en ekstraordinær og unik begivenhed.¹⁴³ Tilsvarende i KFE 1995.45 VBA hvor vindforhold svarende til hård kuling eller blæst heller ikke var en usædvanlig naturbegivenhed.

---

¹³⁸ F. H. Andersen m.fl., s. 144 f og 147.

¹³⁹ Marthinussen m.fl., s. 268.

¹⁴⁰ Kolrud m.fl., s. 249.

¹⁴¹ Hørlyck: Entreprenørvederlaget, s. 44.

¹⁴² Hørlyck: Entreprise, s. 284.

¹⁴³ Voldgiftsretten udtalte, at forholdet burde have været henført til AB 72 §15, stk. 1, litra d, som svarer til AB 92 §24, stk. 1, nr. 4.

I de fleste tilfælde volder det ikke store problemer at fastlægge, hvad der skal forstås ved usædvanlige naturbegivenheder. I enkelte tilfælde kan vejr-mæssige forhold tilmed være omfattet af både §24, stk. 1, nr. 3 og nr. 4. Vejrforhold, der ikke kan karakteriseres som usædvanlige naturbegivenheder, kan dog være omfattet af bestemmelsen i nr. 4 om usædvanligt vejrlig, da bestemmelsen giver ret til fristforlængelse i videre omfang, end tilfældet er for nr. 3.¹⁴⁴ For entreprenøren har det som udgangspunkt ingen betydning, om forholdet henføres til nr. 3 eller nr. 4, da der indrømmes fristforlængelse efter begge bestemmelser. Men i enkelte tilfælde kan fastlæggelsen af begrebet have en betydning. Det gælder i situationer, hvor entreprenøren f.eks. har betinget sig en godtgørelse i tilfælde af usædvanlige naturbegivenheder, jf. KFE 1999.32 VBA.¹⁴⁵

Som nævnt i afsnit 6.3.3 har entreprenøren efter AB 92 ikke ret til erstatning eller godtgørelse for forhold omfattet af nr. 3. For bygge- og anlægsarbejder omfattet af fastpriscirkulæret har entreprenøren jf. §8, stk. 3 dog mulighed for at få godtgjort dokumenterede udgifter, der har været en følge af usædvanlige naturbegivenheder.

I AB04, kap. 4, §3 er der ikke medtaget en regel svarende til AB 92 §24, stk. 1, nr. 3 om usædvanlige naturbegivenheder. Dog er det i nr. 4 anført, at vejr- og vandstandsforhold, som er usædvanlige for byggestedet, og som har en ugunstig indvirkning herpå, giver ret til fristforlængelse. Tilsvarende er gældende i norsk ret. Af bestemmelsen i NS 8405 pkt. 25.2 fremgår, at ekstraordinære vejrforhold berettiger til fristforlængelse. For yderligere herom henvises til afsnit 6.4.

FIDIC nævner heller ikke noget om usædvanlige naturbegivenheder, men naturkatastrofer så som jordskælv, orkan, tyfon eller vulkanisk aktivitet vil være en force majeure-begivenhed omfattet af pkt. 19.1.¹⁴⁶ Dette stemmer fint overens med, hvad der vil falde ind under kategorien 'usædvanlige naturbegivenheder' i AB 92. Det er dog vigtigt at holde sig for øje, at FIDIC i modsætning til AB 92 lader bygherren bære risikoen for omkostninger som følge af de fleste force majeure-forhold, jf. pkt. 17.3 jf. pkt. 17.4, hvorefter entreprenøren kan kræve godtgørelse/erstatning.¹⁴⁷ Hvad angår ovennævnte naturkatastrofer har man dog ikke fundet det rimeligt at lade bygherren bære den økonomiske risiko, jf. pkt. 19.4 jf. 19.1.

Foruden dette giver FIDIC også ret til fristforlængelse ved exceptionelle klimatiske afvigelser, der ligesom ovenstående om norsk og svensk ret tilsvarende gennemgås i afsnit 6.4.

NLM 94 indeholder i pkt. 68 en bestemmelse, der giver tilvirkeren ret til fristforlængelse i tilfælde af force majeure. Bestemmelsen indeholder i modsætning til AB 92 ikke en henvisning til 'usædvanlige naturbegivenheder'. Dette skyldes tilsyneladende, at

---

¹⁴⁴ Vagner, s. 108.

¹⁴⁵ Entreprenørforeningens standardforbehold, hvorefter entreprenøren i pkt. 4 var berettiget til godtgørelse for dokumenterede udgifter bl.a. som følge af usædvanlige naturbegivenheder, var gældende i kontraktforholdet.

¹⁴⁶ F. H. Andersen m.fl., s. 321.

¹⁴⁷ F. H. Andersen m.fl., s. 324 f.

kontrakter efter NLM 94 i modsætning til entreprisekontrakter normalt ikke udføres udendørs. På trods heraf forekommer der ikke at være forskel på NLM 94 og AB 92, idet det anføres i pkt. 68, at der gives fristforlængelse i tilfælde af "... *enhver anden omstændighed, som parterne ikke er herre over ...*", hvorfor usædvanlige naturbegivenheder vil give ret til tidsfristforlængelse i de tilfælde, hvor der er opstået en forsinkelse som følge heraf.¹⁴⁸

6.4. Vejrliget jf. AB 92 §24, stk. 1, nr. 4

En af de faktorer, der har stor indflydelse på overholdelsen af tidsplanen i et byggeprojekt, er vejrforholdene. Stort set alle byggerier vil på et tidspunkt i udførelsesfasen støde på vejrforhold, der i større eller mindre omfang vil have en negativ indflydelse på fremdriften. Der kan bl.a. være tale om snefald, kraftige vindforhold hvorunder kraner ikke kan anvendes, og maskiner der kører fast i underlaget pga. meget nedbør. Især for så vidt angår større entreprisarbejder, der strækker sig over en længere periode, vil hindringer i vejrliget være oftere forekommende. Vejrliget og årstiden er dog ikke kun afgørende for større byggearbejder men også mindre. Hindringer i vejrliget er derfor noget, som parterne bør være sig bevidst om kan forsinke byggeprojektet og dermed have betydning for entreprenørens overholdelse af tidsplanen.

For at opnå klarhed over konsekvenserne af hindringer i vejrliget bør parterne ved detailtidsplanlægningen så vidt muligt tage højde for sædvanligt forekommende vejrligshindringer. I tidsplanen kan aftales et antal vejrligsspild dage¹⁴⁹, hvorefter sædvanligt forekommende vejrligshindringer kan forekomme uden konsekvenser for entreprisen.¹⁵⁰ Bygherren kan desuden i udbudsmaterialet anføre f.eks. hvilken art af vejrlig, og af hvilken styrke dette skal forekomme.¹⁵¹ Parternes aftale udgør dermed grænsen for, hvad disse anser som sædvanligt og usædvanligt vejrlig. Har parterne i tidsplanen aftalt et antal vejrligsspild dage, giver dette ikke entreprenøren ret til tidsfristforlængelse. Omvendt er det klart, at hvis byggeriet må ligge stille i flere dage end det i tidsplanen aftalte antal vejrligsspild dage, er entreprenøren berettiget til fristforlængelse.¹⁵² Hvis parterne ikke har taget stilling til vejrligsspørgsmålet, lægges AB 92's bestemmelser til grund. Der foretages en konkret vurdering, hvor entreprenøren skal bevise, at vejrliget har været usædvanligt for den pågældende årstid og egn. Bevisbyrden kan han løfte ved fremlæggelse af bl.a. meteorologiske opgørelser.¹⁵³

I KFE 1982.6 VBA fik entreprenøren fristforlængelse med de dage, der oversteg det i tidsplanen indregnede antal spild dage som følge af vejrliget.

Undertiden aftales et antal vejrligsspild dage for bestemte intervaller f.eks. pr. uge eller pr. måned. I den forbindelse kan det diskuteres, om ubrugte vejrligsspild dage kan overføres til andre perioder. Som udgangspunkt må dette besvares benægtende, medmindre andet fremgår af aftalen. Ubrugte vejrligsspild dage kan heller ikke modregnes i entreprenørens

¹⁴⁸ Hørlyck: Tilvirkningskøbet, s. 76.

¹⁴⁹ Arbejdsdage hvor arbejdet har stået stille helt eller delvis som følge af hindringer i vejrliget.

¹⁵⁰ Vagner, s. 110.

¹⁵¹ AB-vejl., s. 64.

¹⁵² Hørlyck: Entreprise, s. 287 og Vagner, s. 110.

¹⁵³ AB-vejl., s. 63, M. Hansen m.fl., s. 97 og Hørlyck: Entrepriseretlige noter, s. 40.

krav på tidsfristforlængelse som følge af andre forhold herunder eksempelvis projektfejl eller hærværk.¹⁵⁴

Bestemmelsen giver ret til tidsfristforlængelse i tilfælde, hvor forsinkelse indtræder som følge af nedbør, lav temperatur, stærk vind eller andet vejrlig, som enten forhindrer eller forsinker arbejdet. Der kan f.eks. være tale om, at arbejdet er forhindret fordi en aktivitet, som er nødvendig for andre aktiviteter udførelse, ikke kan gennemføres eller, at fremdriften er nedsat på en sådan måde, at entreprenøren kun kan udføre halvdelen af, hvad han normalt er i stand til på en dag. Eksempelvis kan kraner, der skal løfte tons tunge betonelementer flere etager op under opførelsen af en skyskraber ikke anvendes under kraftige vindforhold. Der indrømmes dog ikke automatisk fristforlængelse ved indtræden af disse forhold. Betingelsen for, at disse forhold kan medføre en udsættelse af tidsfristen, er, at der skal være tale om vejrlig, som forekommer i væsentligt større omfang, end det er sædvanligt for den pågældende årstid og egn, jf. nr. 4. At entreprenørens maskinel kører fast i jorden som følge af nogle dage med kraftig regn i november og ikke kan anvendes til det forudsatte arbejde, hvilket har forsinket entreprisen, er ikke usædvanligt for årstiden. Fristforlængelse gives ikke, medmindre grænsen til det forventelige er overskredet.¹⁵⁵

Forsinkelsen måles i vejrligsspild dage, som skal noteres på byggemøder alt sammen med henblik på at afgøre, hvornår grænsen for usædvanligt vejrlig er overskredet. Hvor arbejdet ikke har været forhindret, men fremdriften sinket som følge af vejrliget, kan det nedsatte tempo ligeledes omregnes til spild dage. Udgør det udførte arbejde kun halvdelen af, hvad entreprenøren kunne have udført noteres således en halv vejrligsspild dag.¹⁵⁶

Vintervejrlig er ikke i sig selv en fristforlængende omstændighed. Parterne er hver især forpligtet til at iværksætte vinterforanstaltninger således, at udførelsen af byggearbejderne kan videreføres på trods af vintervejrliget, jf. vinterbyggebekendtgørelsen.^{157 158} Bygherren fastsætter i udbudsmaterialet hvilke og hvor omfattende vejrligsbestemte foranstaltninger, der er nødvendige for at videreføre byggearbejderne¹⁵⁹, og entreprenøren står for detailplanlægningen og udførelsen af disse. Dette med henblik på, at entreprenøren er forpligtet til, at videreføre byggearbejderne med normal arbejdsindsats i vinterperioden, jf. bekendtgørelsens §2, stk. 1.¹⁶⁰ Pligten til at fortsætte byggearbejderne er dog ikke uden grænser, idet det fremgår af §5, at §2 kan fraviges, hvor arbejdet ikke kan holdes i gang på trods af vinterforanstaltninger af sædvanligt type i normalt omfang. Entreprenøren vil være berettiget til tidsfristforlængelse i de tilfælde, hvor byggearbejdet ikke kan fremmes trods vejrligsforanstaltningerne.¹⁶¹

---

¹⁵⁴ M. Hansen m.fl., s. 98 og Vagner, s. 111.

¹⁵⁵ Se T:BB 2009.576 VBA hvor nedbørsmængder ikke gav fristforlængelse.

¹⁵⁶ AB-vejl., s. 56 og M. Hansen m.fl., s. 71.

¹⁵⁷ Bekendtgørelse nr. 477 af 18/5 2011 om bygge- og anlægsarbejder i vinterperioden.

¹⁵⁸ Hørlyck: Entreprise, s. 288, Hørlyck: Entreprenørvederlaget, s. 42 og Anders V. Buch i T:BB 2005 s. 1 ff.

¹⁵⁹ Anderledes ved totalentreprise hvor denne forpligtelse også påhviler totalentreprenøren, jf. bekendtgørelsens §3, stk. 3.

¹⁶⁰ Bekendtgørelsen om bygge- og anlægsarbejder er gældende i perioden 1. november til 31. marts.

¹⁶¹ Hørlyck: Entreprise, s. 288.

Indtræden af vejrligshindringer som sinker arbejdets udførelse, men som ikke giver entreprenøren ret til fristforlængelse, er hans risiko. Entreprenøren er på trods af hindringerne pligtig at udføre arbejdet indenfor den aftalte tidsfrist. Overskridelse heraf er ansvarspådragende, og entreprenøren kan mødes med krav efter AB 92 §25.¹⁶²

Entrepriseformen gør ingen forskel, idet bestemmelsens indhold og anvendelse er det samme ved totalentreprise. Dog skal totalentreprenøren sørge for koordinering af de forskellige underentreprenører, som han måtte benytte under udførelsen. I forbindelse med udarbejdelsen af arbejdsplanlægning for disse skal totalentreprenøren tage hensyn til vejrligsforholdene således, at vejrligshindringer så vidt muligt undgås. Hvis totalentreprenøren ikke opfylder denne forpligtelse, vil en forsinkelse, der skyldes vejrligshindringer kunne tilskrives hans eget forhold, hvorfor der ikke gives fristforlængelse.¹⁶³

FIDIC giver entreprenøren ret til fristforlængelse i tilfælde af exceptionelle klimatiske afvigelser, jf. pkt. 8.4.c. Kriteriet for tidsfristforlængelse efter FIDIC synes at være det samme som for AB 92's vedkommende, hvor kriteriet i nr. 4 er, i *"væsentligt større omfang end det er sædvanligt for den pågældende årstid og egn"*. Entreprenøren har dog i forbindelse med tilbudsafgivningen en forpligtelse til i en vis udstrækning at undersøge de klimatiske forhold, jf. pkt. 4.10.b. Tilsidesættelse af forpligtelsen hertil medfører fortabelse af retten til fristforlængelse. Som tilsvarende nævnt ovenfor i relation til AB 92 bør parterne i entreprisekontrakten aftale, hvor grænsen for exceptionelle klimatiske afvigelser skal trækkes.¹⁶⁴

Norsk ret giver entreprenøren ret til tidsfristforlængelse i tilfælde af ekstraordinære vejrforhold, jf. NS 8405 pkt. 25.2. Marthinussen m.fl. anfører s. 398, at det er sjældent, at der indrømmes fristforlængelse efter bestemmelsen. Videre anføres, at kulde og sne som udgangspunkt ikke vil give ret til fristforlængelse, idet sådanne forhold er ofte forekommende i Norge, hvilket entreprenøren bør være klar over og tage i betragtning. Hvis det kan dokumenteres, at der er indtruffet vejrforhold, der er unormale over en længere periode, vil det kunne komme på tale at indrømme fristforlængelse også i tilfælde af kulde og snevejr. Kolrud m.fl. anfører s. 307, at vejrforholdene må vurderes i forhold til hvert enkelt arbejde. Nogle typer af arbejder er mere afhængige af vejrforholdene end andre. Dette er f.eks. gældende for en udendørs betonentreprise, hvor fundamentet grundlægges i forhold til et indendørs arbejde med elinstallationer.

Samme vurdering må i øvrigt være gældende i dansk ret. Se U 1987.227 hvor det i et responsum fra Grosserer-Societetet anføres, at det i relation til vejrliget har betydning, i hvilken fase af byggearbejderne nedbøren eller frosten indtræffer. Desuden anføres det, at der ikke er fastsat grænser for, hvornår et byggearbejde kan udskydes som følge af vejrliget, hvorfor det f.eks. vil være forskelligt, hvor meget nedbør der skal til for at standse det pågældende byggearbejde.¹⁶⁵

---

¹⁶² AB-vejl., s. 63.

¹⁶³ Hørlyck: Totalentreprise, s. 141 f.

¹⁶⁴ F. H. Andersen m.fl., s. 204.

¹⁶⁵ Se også Vagner, s. 111.

Reglen i AB04, kap. 4, §3, nr. 4 om vejr- og vandstandsforhold, som er usædvanlige for byggestedet, og som har en ugunstig indvirkning på arbejderne, må antages at give ret til fristforlængelse under samme omstændigheder, som er gældende for norsk og dansk ret. Hedberg anfører s. 71, at *"Rätten till tidsför längning uppstår när förhållandena bliver besvärligare än vad entreprenören haft skyldighet att förutsätta"*. Forudsætningen for tidsfristforlængelse er de usædvanlige ikke kalkulerbare forhold.

6.5. Offentlige myndighedspåbud og -forbud jf. AB 92 §24, stk. 1, nr. 5

Under udførelsen af byggearbejder anvendes ofte hjælpemidler til arbejdernes gennemførelse. Der kan bl.a. være tale om maskiner og stilladser, og det er kun naturligt, at der på området er fastsat en række regler for disses anvendelse. Dette bl.a. af hensyn til at forholdene for arbejderne på byggepladsen er sikkerheds- og sundhedsmæssigt forsvarlige. Udførelsen af en entreprise skal derfor overholde gældende love og forskrifter om bl.a. indretning af byggepladser, arbejdsretlige, arbejdsmiljø- og sikkerhedsmæssige forhold på området.

Det kan desuden under udførelsen af byggearbejdet forekomme, at en myndighed udsteder et påbud eller forbud, som skal efterkommes. Der kan også være tale om, at en eksisterende praksis ændres i skærpende retning eller, at der vedtages en ny lov. Forholdet, der er genstand for behandling i nærværende afsnit, er spørgsmålet om hvem, der skal bære den tidsmæssige risiko for forsinkelse i sådanne tilfælde.

Den overordnede betingelse for fristforlængelse er som ved alle andre forhold, at forsinkelsen ikke skyldes entreprenørens egne forhold. Udstedelse af påbud eller forbud som skyldes entreprenørens tilsidesættelse af love og forskrifter gældende for arbejdernes udførelse – herunder arbejdsmiljølovgivningen, – som han er ansvarlig for at efterkomme, giver ikke ret til tidsfristforlængelse. Bestemmelsen tager således sigte på hændelige offentlige påbud og forbud, som hverken kan henregnes til entreprenørens eller bygherrens forhold og, som hindrer eller forsinker arbejdet. Er det bygherrens forhold, der ligger til grund for udstedelsen af et påbud eller forbud, er han ansvarlig efter reglen i §24, stk. 1, nr. 2.¹⁶⁶ ¹⁶⁷ I disse tilfælde er entreprenøren berettiget til erstatning, jf. AB 92 §27, stk. 1, nr. 1, og i andre tilfælde godtgørelse efter reglen i §27, stk. 2, nr. 1 og 2.

Entreprenørens overtrædelse af arbejdsmiljølovgivningen, der giver sig udslag i enten et påbud eller forbud, giver som udgangspunkt ikke ret til fristforlængelse. Derimod vil en ændring af praksis, der resulterer i udstedelsen af et påbud eller forbud give ret til udsættelse af tidsfristen.¹⁶⁸ I KFE 1983.69 VBA hvor en entreprenør havde påtaget sig en råhusentreprise på et skolebyggeri, blev der af arbejdstilsynet på et tidspunkt, hvor arbejderne var langt fremskreden udstedt et påbud om, at der maksimalt måtte arbejdes 3 timer dagligt i krybekældre. Arbejdstilsynets påbud fandtes så uforudseeligt, at ingen af parterne havde haft mulighed for at tage dette i betragtning.

---

¹⁶⁶ Vagner, s. 111.

¹⁶⁷ Se T:BB 2001.245 VBA der dog angik spørgsmålet om betaling af udgifterne som følge af et påbud udstedt af arbejdstilsynet om standsning af arbejderne grundet fund af rotter og affald under boligblokkene, der skulle renoveres, men hvor det udtales, at bygherren måtte bære risikoen for påbuddet.

¹⁶⁸ M. Hansen m.fl., s. 99.

KFE 1998.45 VBA omhandlede en udvidelse af et rensningsanlæg, i hvilken forbindelse arbejdstilsynet havde udstedt et påbud om arbejdshygiejniske forholdsregler som følge af sygdom blandt entreprenørens E's ansatte. E blev tilkendt fristforlængelse som følge af et yderligere tidsforbrug, der var en følge af arbejdstilsynets stillede krav. Afgørende for kendelsens resultat var, at E ikke havde overtrådt gældende arbejdsmiljøretlige regler på området.

I KFE 1994.45 VBA fandtes det ikke uforudseeligt, at Danmarks Gasmateriel Prøvning stillede krav om godkendelse af hele projektet, og der var heller ikke tale om en ændring af praksis, hvorfor der ikke tilkom entreprenøren fristforlængelse.

Det er ikke kun offentlige påbud og forbud i forbindelse med arbejds- og sikkerhedsmæssige forhold på arbejdspladsen, der kan danne grundlag for fristforlængelse. Andre offentlige pålæg, der kan give anledning til bygge- og anlægsstop, er fund af fortidsminder, jf. AB 92 §16 og forurening. Disse forhold berettiger også entreprenøren til tidsfristforlængelse.¹⁶⁹ I forlængelse heraf bemærkes, at bygherrens loyale oplysningspligt medfører, at han i udbudsmaterialet er pligtig at oplyse om eventuelle forekomster af fortidsminder på ejendommen, som han er bekendt med, jf. §2, stk. 4, idet dette kan have betydning ikke blot for arbejdernes udførelse men også for entreprenørens tilbud.¹⁷⁰ Forsinkelse, der opstår som følge af bygherrens tilsidesættelse af forpligtelsen hertil, medfører fristforlængelse efter §24, stk. 1, nr. 2. Tilsvarende er gældende for forureningsrisici.¹⁷¹

For totalentreprise svarer bestemmelsen i ABT 93 §24, stk. 1, nr. 5 til den enslydende bestemmelse i AB 92, hvorfor der er mulighed for fristforlængelse under de samme omstændigheder som omtalt ovenfor. Totalentreprenøren skal tilsvarende overholde offentlige regler på området, og forsinkelse, der skyldes tilsidesættelse af gældende regler på tilbudstidspunktet, giver ikke krav på fristforlængelse. Som nævnt i afsnit 6.2.2.1 påhviler det totalentreprenøren at indhente en byggetilladelse. Må byggearbejdet sættes i bero grundet påbud om byggestop, fordi entreprenøren har forsømt pligten til at indhente byggetilladelse, er der ikke ret til fristforlængelse. Anderledes hvor der er tale om overtrædelse af privatretlige rettigheder – herunder f.eks. en privatretlig servitut om, at der maksimalt må bebygges i en vis højde grundet naturhensyn og udsigtsforhold. Sådanne privatretlige rettigheder skal omtales i udbudsmaterialet. Disse skal entreprenøren tage hensyn til og overholde, men hvis rettighederne ikke har været fyldestgørende oplyst, vil han have ret til tidsfristforlængelse.¹⁷² Dette er eksempelvis tilfældet i den situation, hvor naboen (påtaleberettiget) til den grund hvorpå en ejendom er under opførelse får nedlagt fogedforbud mod byggeriets fortsættelse, fordi der bygges højere end tilladt efter servituten og det oplyste i udbudsmaterialet.

Se KFE 1986.142 VBA hvor en totalentreprenør TE skulle opføre et parcelhus. Der var på grunden tinglyst en deklaration om højdebegrænsning, hvilken TE ikke havde taget i

---

¹⁶⁹ Hørlyck: Entreprise, s. 224 og 289 og AB-bet., s. 92.

¹⁷⁰ M. Hansen m.fl., s. 13 og 64 f.

¹⁷¹ Se KFE 2000.170 VBA hvor bygherren burde have foreholdt entreprenøren oplysninger om en foretaget forureningsundersøgelse.

¹⁷² Hørlyck: Totalentreprise, s. 142.

betragtning, og byggearbejdet blev standset, idet højden på parcelhuset ville overskride begrænsningen. Bygherren BH gjorde gældende, at højdebegrænsningen burde have været TE bekendt, da deklarationen var tinglyst på grunden, før byggearbejdet blev påbegyndt. Heroverfor gjorde TE gældende, at han ikke var bekendt med deklarationen, hvorfor BH måtte bære risikoen for den opståede forsinkelse. Voldgiftsretten udtalte, at TE burde have taget deklarationen i betragtning ved udarbejdelsen af byggeprojektet eller i god tid have sikret sig, at dispensation kunne opnås, hvorfor forsinkelsen måtte tilskrives TE's fejl.

NS 8405 giver i pkt. 25.2 tilsvarende ret til fristforlængelse i tilfælde af offentlige påbud og forbud. Som eksempler på tilfælde, der er omfattet af bestemmelsen nævnes bl.a. import-¹⁷³ og eksportrestriktioner, som gør det umuligt at fremskaffe nødvendige varer og nye mere restriktive bestemmelser om arbejdsmarkedsmæssige forhold herunder nedsættelse af arbejdstiden.¹⁷⁴ I modsætning til hvad der er gældende i dansk ret, kan entreprenøren efter ovennævnte bestemmelse ikke kræve tillægsvederlag som følge af offentlige påbud og forbud.

AB04, kap. 4, §3, nr. 2 giver ret til fristforlængelse bl.a. i tilfælde, hvor myndighedsbeslutninger medfører generel mangel på materialer og varer.

FIDIC indeholder i pkt. 8.5 jf. pkt. 8.4.b en bestemmelse, som giver entreprenøren ret til fristforlængelse i tilfælde af forsinkelse forårsaget af myndigheder. Kravene hertil er, at entreprenøren i udførelseslandet har fulgt de af myndighederne fastsatte procedurer, at myndigheden forsinker arbejdet og, at forsinkelsen var uforudseelig. En sådan bestemmelse er ikke indeholdt i AB 92, men bestemmelsen i FIDIC kan dog sammenholdes med nærværende regel i nr. 5, som giver entreprenøren ret til tidsfristforlængelse ved myndighedspåbud og -forbud, som ikke skyldes entreprenørens forhold.¹⁷⁵ Desuden indeholder FIDIC i pkt. 13.7 en regel, som giver entreprenøren ret til udsættelse af tidsfristen i tilfælde af ændret lovgivning i perioden mellem kontraktindgåelsen og afleveringen, såfremt det har medført forsinkelse. Entreprenøren skal gøre sit krav gældende efter pkt. 20.1, og ingeniøren træffer afgørelse om tidsfristforlængelsen, jf. pkt. 3.5 og pkt. 8.4.¹⁷⁶

Af NLM 94 pkt. 8 fremgår, at leverandøren skal udføre ændringsarbejder, der er en følge af ændringer i lovgivning, forskrifter og bestemmelser i perioden mellem tilbudsdagen og overtagelsesdagen og, som er gældende for den pågældende leverance. Leverandøren har ret til tidsfristforlængelse i disse tilfælde, og bestemmelserne i pkt. 35 og pkt. 36 finder tilsvarende anvendelse her. Det følger bl.a. af pkt. 36, at hvis parterne ikke kan opnå enighed om konsekvenserne, skal ændringsarbejder, der er omfattet af pkt. 8, udføres efter regning, indtil der er opnået enighed, eller tvisten er afgjort ved en voldgiftsret, jf. pkt. 71.

---

¹⁷³ Duer & Berg anfører s. 330, at indirekte indgreb herunder bl.a. importforbud ikke generelt giver ret til tidsfristforlængelse, men pointerer dog, at et sådant indgreb i det konkrete tilfælde kan have virkninger, der kan medføre ret til fristforlængelse efter reglen i AB 72 §15, stk. 1, c, der svarer til AB 92 §24, stk. 1, nr. 3.

¹⁷⁴ Marthinussen m.fl., s. 398 f og Kolrud m.fl., s. 307.

¹⁷⁵ F. H. Andersen m.fl., s. 206.

¹⁷⁶ F. H. Andersen m.fl., s. 251.

7. Er §24, stk. 1 udtømmende?

Ovenfor er gennemgået de hjemlede omstændigheder i stk. 1, der giver entreprenøren ret til tidsfristforlængelse. I dette afsnit behandles spørgsmålet om, hvorvidt der er tale om en udtømmende opregning, eller om andre forhold end de i bestemmelsen nævnte kan danne grundlag for fristforlængelse. Det anføres således i AB-bet. s. 103, *"Udvalget finder, at det ikke kan udelukkes, at der ud over de i stk. 1 nævnte tilfælde kan opstå helt specielle forhold, der kan give entreprenøren ret til fristforlængelse, selvom forholdet ikke direkte er nævnt i stk. 1"*.¹⁷⁷

I KFE 1997.57 VBA skulle der til opførelsen af et renseanlæg anvendes for-krummede tagplader af mærket *"Robertson Buetag-elementer"*. I udbudsmaterialet var dog anført, at leverandørangivelsen skulle opfattes som eksempler. Entreprenøren E rettede henvendelse til den danske eneleverandør af ovennævnte tagplader, men erfarede, at leverandøren var i økonomiske vanskeligheder, og da bygherren BH var berettiget til at afvise tagplader fra en anden dansk leverandør, måtte de fremskaffes fra udlandet. Dette medførte en forsinkelse, og BH fremsatte et dagbodskrav, idet BH anførte, at materialevalget jf. udbudsmaterialet havde været frit, hvorfor der ikke tilkom E ret til fristforlængelse. Heroverfor gjorde E gældende, at der forelå force majeure i den forstand, at der forelå forbigående umulighed på grund af den danske eneforhandlers konkurs. Selvom det fremgik af udbudsmaterialet, at der var frit materialevalg, var dette ikke tilfældet, hvorfor det var umuligt at fremskaffe produkter, der opfyldte de anførte specifikationer.

Voldgiftsretten tilkendte E fristforlængelse, men det fremgår ikke af kendelsen, efter hvilken bestemmelse i AB 92 §24, stk. 1 tidsfristforlængelse er givet. Blot udtales det, at selvom *"Robertson Buetag-elementer"* har været anført som eksempel på den kvalitet og funktion, som var forudsat anvendt, har det ikke været muligt at fremskaffe tagplader af en lignende kvalitet i Danmark.¹⁷⁸ Desuden anføres, at selvom det har været muligt at få leveret tilsvarende tagplader fra udlandet, må der lægges vægt på, at disse produceres efter ordre, hvorfor de ikke kunne have været fremskaffet tids nok til at overholde tidsplanen. Opmærksomheden må dog henledes på AB 92 §24, stk. 1, nr. 3 om force majeure idet voldgiftsrettens bemærkning om, at *"...rettidig levering således har været udelukket ved forhold, som klageren ved aftalens indgåelse ikke burde have taget højde for..."* svarer til betingelserne i nr. 3 om, at forsinkelsen skal skyldes forhold opstået uden entreprenørens skyld, og som han ikke er herre over.

Kendelsen er kommenteret af Bente Lykke Sørensen i U 1997 B, s. 306 ff, som i note 9 anfører, at kendelsen muligvis kan tages til indtægt for, at AB 92 §24 ikke er udtømmende, idet det ikke kan afvises, at fristforlængelsen ikke er givet ud fra et force majeure-synspunkt.

Hvad angår force majeure-tilfælde i nr. 3, er der alene tale om en eksemplifikation, men dette er ikke ensbetydende med, at en hvilken som helst forsinkelse, der opstår uden

---

¹⁷⁷ Tilsvarende er gældende for bygherrens ret til fristforlængelse efter §26, stk. 1.

¹⁷⁸ I forbindelse hermed påpeges, at entreprenøren ikke har ret til tidsfristforlængelse i tilfælde af generel mangel på materialer, som denne skal levere, medmindre forholdet falder ind under nr. 3 eller 5, jf. Hørlyck: Entreprise s. 282. Betingelserne og forholdene nævnt i afsnit 6.3.6.4 skal tilsvarende være opfyldt for retten til tidsfristforlængelse i tilfælde af forsinkelse med materialeleverancer.

entreprenørens skyld, vil falde ind under bestemmelsen. Den omstændighed, som skal danne grundlag for fristforlængelse, skal have en vis kvalificeret ekstraordinær karakter.¹⁷⁹ På baggrund af opregningen i nr. 3 (krig, usædvanlige naturbegivenheder, brand etc.) må det antages, at ganske få andre forhold end de beskrevne vil kunne danne grundlag for fristforlængelse i praksis.

KFE 1982.76 VBA er et eksempel på et sådant forhold. Her blev der givet en entreprenør fristforlængelse som følge af en blokade på trods af, at dette ikke er opregnet som en fristforlængende omstændighed i nr. 3.

I en anden situation er der indrømmet en totalentreprenør fristforlængelse efter nr. 3 i et tilfælde, hvor der opstod forsinkelse pga. underentreprenørens konkurs, jf. KFE 2008.390 VBA (T:BB 2008.324 VBA).¹⁸⁰ Som nævnt i afsnit 6.3.6.3 er det helt klare udgangspunkt, at man bærer risikoen for egen pengemangel. Kendelsen bør derfor ikke være et fremtidigt præjudikat for, at en entreprenør kan kræve fristforlængelse i en hvilken som helst situation, hvor underentreprenøren erklæres konkurs. Desuden er en konkurs svært sammenlignelig med eksemplifikationen nævnt i nr. 3 »krig«, »brand« etc. Ikke desto mindre er kendelsen dog et eksempel på, at AB 92 §24, stk. 1 ikke er udtømmende, men der bør kun indrømmes tidsfristforlængelse som følge af en underentreprenørs konkurs, hvor særlige omstændigheder gør sig gældende.

Det skal dog holdes for øje, at de betingelser, der er nævnt i afsnit 6.1, 6.3.1 og 6.3.3, tilsvarende skal være opfyldt for, at entreprenøren kan få henført forholdet til stk. 1 udenfor de hjemlede tilfælde.

Beskadigelser af en entreprenørs arbejde kan under visse omstændigheder medføre ret til tidsfristforlængelse, jf. afsnit 6.3.7, selvom dette forhold heller ikke er omtalt i §24, stk. 1.

Norsk ret er i overensstemmelse med dansk ret, idet NS 8405 pkt. 25.2 heller ikke er udtømmende. Således anføres i litteraturen, at det ikke har retlig betydning, om der er tale om force majeure-forhold, blot forholdet ligger udenfor entreprenørens kontrol.¹⁸¹ Tilsvarende i FIDIC hvis pkt. 19.1 heller ikke er udtømmende.¹⁸² I svensk ret er det direkte i AB04, kap. 4, §3, nr. 5 hjemlet, at bestemmelsen omfatter andre forhold end de anførte, såfremt forsinkelsen ikke er forvoldt som følge af entreprenørens forhold, men skyldes forhold, som han ikke burde regne med, og hvis virkninger han ikke med rimelighed kunne undgå.¹⁸³

8. Udstrækningen af tidsfristforlængelsen

Når det er fastslået, at entreprenøren har ret til tidsfristforlængelse, skal det vurderes hvor lang tid, den aftalte slut- eller mellemtermin skal udsættes. På byggemøderne

---

¹⁷⁹ Vagner, s. 106.

¹⁸⁰ Se om kendelsen i afsnit 6.3.6.3 hvor det påpeges at være varsom med at tillægge den for stor betydning. I noten til KFE nævnes dog, at der under særlige omstændigheder kan tages hensyn til nævnte forhold i kendelsen, idet der blot er tale om en eksemplifikation i AB 92 §24, stk. 1, nr. 3.

¹⁸¹ Kolrud m.fl., s. 306 og Marthinussen m.fl., s. 385.

¹⁸² F. H. Andersen m.fl., s. 321.

¹⁸³ Hedberg, s. 70 ff.

opgøres antallet af spild dage¹⁸⁴, og disse kan være en retningslinie for vurderingen af tidsfristforlængelsens udstrækning, om end opgørelsen ikke indeholder nogen stillingtagen til, hvorvidt der kan blive tale om fristforlængelse.¹⁸⁵

Det overordnede udgangspunkt for udstrækningen af tidsfristforlængelsen er forsinkelsens varighed.¹⁸⁶ Er byggearbejderne f.eks. indstillet over en periode på 2 dage grundet en kraftig orkan, der har gjort det umuligt for tagdækkeren at færdiggøre tagentreprise til aftalt tid, må der indrømmes fristforlængelse af tilsvarende varighed. Den forsinkende eller forhindrende begivenhed behøver dog ikke have varighed af en hel arbejdsdag, før der indrømmes fristforlængelse.¹⁸⁷

I særlige tilfælde forekommer det, at der gives en længere tidsfristforlængelse end forsinkelsens varighed. Dette er således tilfældet bl.a. i forbindelse med arbejdsmarkeds-mæssige konflikter, hvor der kan gå noget tid, inden forholdene er normaliseret.

I KFE 1982.76 VBA blev der ikke alene givet fristforlængelse for blokadens varighed men også for en rimelig opstartsperiode, hvorfor dagbøder ikke kunne påløbe i dette tidsrum. Kendelsen er i øvrigt interessant i den forbindelse, at voldgiftsretten ikke anvendte princippet om obligatio perpetuatur¹⁸⁸ i den foreliggende situation, hvor entreprenøren på det tidspunkt, hvor blokaden indtrådte, var i ansvarspladragende forsinkelse. Som begrundelse herfor anførte voldgiftsretten, at "... den modsatte antagelse ville kunne føre til helt uoverskuelige følger for en entreprenør..." hvilket ikke er "hensigten" med AB 72 §15, stk. 1, c, der svarer til AB 92 §24, stk. 1, nr. 3. Dog anderledes hvor forsinkelsen skyldes entreprenørens culpøse forhold.¹⁸⁹

Se også U 1986.168 H hvor der ligeledes blev tilkendt entreprenøren en fristforlængelse ud over den forsinkende begivenhed (strejke) som følge af problemerne med at fremskaffe mursten.

Desuden kan der indrømmes fristforlængelse udover forsinkelsens varighed i tilfælde, hvor forsinkelsen har medført en forskydning af arbejdet til et ugunstigere tidspunkt end planlagt.¹⁹⁰ I U 1894.52 HD hvor en strejke havde medført, at byggearbejdet blev udsat til et ugunstigere tidspunkt, udtalte højesteret, at der måtte tages hensyn til, at den daglige arbejdstid på årstiden, da arbejdet kunne fuldføres, var kortere, end da strejken indtrådte, hvorfor der blev givet fristforlængelse ud over strejkens varighed.¹⁹¹

Som udgangspunkt skal parterne i norsk ret søge at opnå en aftale om udstrækningen af fristforlængelsen, jf. NS 8405 pkt. 25.3. Hvis ikke der indgås en aftale herom, anvendes

---

¹⁸⁴ Arbejdsdage hvor arbejdet har ligget stille helt eller delvist.

¹⁸⁵ Hørlyck: Entreprise, s. 276 f.

¹⁸⁶ Duer & Berg, s. 324 og Hørlyck: Entreprise, s. 278.

¹⁸⁷ M. Hansen m.fl., s. 91 f.

¹⁸⁸ Formueretlig regel hvorefter den, der er skyld i en forsinkelse, bærer risikoen for at ydelsen hædeligt går til grunde, uanset om man har noget skyld deri, jf. Gomard, 2. del, s. 183.

¹⁸⁹ Vagner s. 107 f.

¹⁹⁰ Hørlyck: Entreprise, s. 278 og M. Hansen m.fl., s. 90.

¹⁹¹ Se også U 1974.583 VLD hvor en del af forsinkelsen skyldtes, at byggearbejderne måtte udskydes til vinterhalvåret.

bestemmelsen i pkt. 25.4. Her er udgangspunktet som efter dansk ret, at fristforlængelsen svarer til forsinkelsen. Der er tale om en helhedsvurdering, hvor der i bestemmelsen er anført forhold, som skal tages i betragtning ved vurderingen af udstrækningen af tidsfristforlængelsen herunder forskydning af arbejdet til anden årstid. Opregningen er ikke udtømmende, så andre forhold end den forsinkende omstændighed kan få indflydelse på beregningen.¹⁹² AB 92 indeholder ikke nogen tilsvarende bestemmelse, men det må på baggrund af ovennævnte afgørelser konkluderes, at der ligeledes i dansk ret inddrages andre forhold i beregningen af fristforlængelsen. I KFE 1982.76 VBA var den længere fristforlængelse til dels et udslag af entreprenørens organisering og genoptagelse af arbejdet som følge af opstartsvanskelighederne efter blokaden og i U 1894.52 HD begrundet med en ugunstigere årstid.

I svensk ret skal parterne ligeledes forsøge at opnå enighed om ændringer i kontraktstiden, jf. AB04, kap. 4, §5 hvoraf det fremgår, at der skal lægges vægt på, om de resterende arbejder skal udføres under markant gunstigere eller ugunstigere forhold. Kan parterne ikke nå til enighed om retten til tidsfristforlængelse eller afkortning af kontraktstiden og om omfanget af disse, afgøres uenigheden ved en voldgift eller domstol.¹⁹³

I FIDIC forholder det sig noget anderledes med beregningen af tidsfristforlængelsen, da afgørelsen heraf er tillagt ingeniøren i 1. instans. I mangel af enighed tager ingeniøren stilling til udstrækningen af fristforlængelsen på baggrund af en henvendelse fra entreprenøren, jf. pkt. 3.5 jf. pkt. 20.1. Dette er forskelligt fra dansk ret, hvor det at lade ingeniøren træffe afgørelser om fristforlængelse er ukendt i AB 92. Kompetencen hertil er ved tvister henlagt til voldgiftsrettens afgørelse, jf. §47. Der er i FIDIC ikke fastsat frister for ingeniørens afgørelser efter pkt. 3.5, men det fremgår af pkt. 1.3, at disse ikke uden gyldig grund må tilbageholdes eller forsinkes.¹⁹⁴

Det er bemærkelsesværdigt, at FIDIC lader afgørelseskompetencen tilkomme ingeniøren, da han er udpeget af og står i kontraktforhold med bygherren. Ingeniørens afgørelser om udstrækningen af fristforlængelsen kan tænkes at være farvet til egen fordel f.eks. i tilfælde, hvor entreprenøren kan kræve fristforlængelse som følge af forsinkelse med projektdelen, som ingeniøren har stået for at udføre. I sådanne tilfælde kan der sættes spørgsmålstegn ved ingeniørens upartiskhed.¹⁹⁵

9. Loyalitetsforpligtelsen jf. AB 92 §24, stk. 2

Ovenfor er gennemgået, i hvilke tilfælde entreprenøren har ret til fristforlængelse og udstrækningen heraf. Indtræden af disse tilfælde medfører ikke automatisk ret til fristforlængelse. Entreprenøren kan ikke bare lade stå til, hvis han har mulighed for at påvirke en forsinkelses indtræden eller omfang.

Der gælder i entrepriseforhold såvel som i andre kontraktforhold en gensidig loyalitetspligt. Parterne har derfor pligt til at tilgodese hinandens interesser, når forholdene under

---

¹⁹² Marthinussen m.fl., s. 402 ff.

¹⁹³ Hedberg, s. 73.

¹⁹⁴ F. H. Andersen m.fl., s. 117 ff og 201.

¹⁹⁵ F. H. Andersen m.fl., s. 36 og 119.

byggearbejderne udvikler sig på en anden måde end aftalt.¹⁹⁶ Det fremgår således af AB 92 §24, stk. 2¹⁹⁷, at entreprenøren har en forpligtelse til at undgå eller begrænse forsinkelsen ved rimelige dispositioner. Hvis entreprenøren ikke findes at have opfyldt forpligtelsen hertil, udsættes han for at fortabe sit krav på fristforlængelse for den forsinkelse, der kunne have været undgået gennem rimelige dispositioner.¹⁹⁸ Hvis en aktivitet forhindres grundet forhold nævnt i stk. 1, må entreprenøren så vidt muligt forsøge at omlægge arbejderne således, at andre aktiviteter i byggeprocessen kan udføres, så en forsinkelse helt undgås eller mindskes. Det bemærkes, at bestemmelsen ikke medfører en vederlagsfri forceringspligt for entreprenøren.¹⁹⁹

Se KFE 1975.46 DIV hvor fliseentreprenøren opfyldte loyalitetsforpligtelsen ved at søge forsinkelsen begrænset ved at udføre arbejderne efterhånden, som det var ham muligt.

Modsat T:BB 2002.327 hvor hovedentreprenøren HE ikke havde søgt forsinkelsen begrænset. HE kunne have udført maler-, el- og VVS-arbejder sideløbende med andre udskudte arbejder.

Som et udslag af den almindelige loyalitetsforpligtelse findes der i AB 92 §15, stk. 3 en regel, der berettiger entreprenøren til tidsfristforlængelse og merbetaling, selvom dette forhold ikke er omtalt i §24. Der er tale om situationer, hvor entreprenøren handler på vegne af bygherren (negotiorum gestio) i tilfælde, hvor bygherren er forhindret i at varetage egne interesser, og hvor der ikke er tid til at indhente bygherrens anvisninger. En sådan handlepligt er navnlig relevant i situationer, hvor bygherren er udsat for at lide tab.

I T:BB 2009.615 var entreprenøren E dog ikke berettiget til i medfør af §15, stk. 3 at foretage ændringer på en gesims. E skulle i en periode, hvor bygherren BH var bortrejst udføre tag- og tilbygningsarbejder på BH's ejendom. Under arbejderne konstateredes løse mursten i en gesims, og E anmodede herefter underentreprenøren UE om at udskifte gesimsen, i hvilken forbindelse udformningen ændres, uden at BH blev kontaktet i denne anledning. BH fremsatte herefter et erstatningskrav mod E til retablering af den oprindelige gesims. Byretten udtalte, at E ikke var berettiget efter reglerne om negotiorum gestio til at udføre ændringerne af gesimsen, idet dette ikke var nødvendigt for at undgå et tab. E kunne således have afventet en afklaring af forholdet til BH's hjemkomst.

10. Reklamation

Når entreprenøren anser sig berettiget til tidsfristforlængelse, skal han følge proceduren i AB 92 §24, stk. 3. Det fremgår af bestemmelsen, at entreprenøren »snarest muligt« skal underrette bygherren »skriftligt« efter forsinkelsens opståen, hvis han anser sig berettiget til fristforlængelse.

---

¹⁹⁶ AB-bet., s. 105.

¹⁹⁷ Bestemmelsen har ikke særskilt retsvirkning.

¹⁹⁸ M. Hansen m.fl., s. 100.

¹⁹⁹ Om forcering se afsnit 6.2.1.2.

Udgangspunktet efter bestemmelsen er således, at entreprenøren risikerer at miste sit krav på fristforlængelse, hvis der ikke reklameres overfor bygherren inden for fristen.²⁰⁰ Entreprenøren kan således ikke vente med at gøre sit krav gældende til efter entreprisens afslutning og slutopgørelses udarbejdelse.^{201 202}

Reklamationsreglerne i NS 8405 minder om AB 92 på dette område. Efter NS 8405 pkt. 20.5 skal entreprenøren uden ugrundet ophold varsle, at der foreligger en ændring, hvis han modtager et ændringspåbud. Herefter skal entreprenøren skriftligt og uden ugrundet ophold varsle fristforlængelse efter pkt. 23.2, uanset om der er tale om ændringsarbejder, force majeure eller andre udførelshindringer udenfor parternes kontrol, jf. pkt. 25.2. Sker dette ikke er konsekvensen, at entreprenøren taber retten til at gøre et krav på fristforlængelse gældende.²⁰³

På trods af ovenstående fortaber entreprenøren dog ikke retten til fristforlængelse i de tilfælde, hvor bygherren eller hans tilsyn var bekendt med eller burde kende de omstændigheder, der begrundet krav om fristforlængelse.²⁰⁴ I KFE 1975.46 DIV udtalte voldgiftsretten, at fliseentreprenøren havde ret til tidsfristforlængelse, selvom han ikke havde fremsat udtrykkelig anmodning herom, *"idet den tilsynsførende arkitekt må have været fuldt ud klar over forholdene"*. I samme retning U 1974.583 VLD hvor entreprenøren E ikke var afskåret fra at opnå fristforlængelse, selvom E ikke formelt havde fremsat krav herpå under byggeriet, idet fristforlængelse dog havde været diskuteret på byggemøderne. Landsretten udtalte, at det måtte komme E *"...til skade med hensyn til beviset for, hvor stor en del af forsinkelsen, der kan henføres til bygherrens forhold"*.²⁰⁵

Ovenstående kendelser illustrerer, ligesom betænkningen nævner s. 60 og 105, at bestemmelsen må betragtes som en bevisbyrde-regel. Dette gælder både kravet om skriftlighed og tidsfristen. Denne tendens synes også at kunne spores i norsk ret. Således anfører Sandvik: Entreprenørrisikoen s. 371, at der er en tendens til at lade realiteterne få forrang frem for det formelle.

Tab af kravet på fristforlængelse grundet entreprenørens manglende reklamation forekommer i situationer, hvor bygherren har en berettiget forventning om, at krav herpå ikke fremsættes, jf. KFE 1989.52 VBA. Vejrliget kunne have medført fristforlængelse, men entreprenøren indgik entreprisekontrakt og tidsplan uden at tage forbehold om fristforlængelse, hvorfor kravet herpå ikke kunne gøres gældende.

---

²⁰⁰ De svenske vilkår er helt i overensstemmelse med de danske, idet det følger af AB04, kap. 4, §4, at konsekvensen af ikke at reklamere rettidigt er, at entreprenøren risikerer at miste retten til at påberåbe sig forholdet som grundlag for fristforlængelse, jf. R. Höök, s. 72.

²⁰¹ Hørlyck: Entreprisen, s. 331.

²⁰² I forbindelse med ekstraarbejder skal entreprenøren derfor fremsætte sit krav på fristforlængelse i forbindelse med aftalen om ekstraarbejdet, ellers risikerer han at udsætte sig for ovenstående konsekvenser, jf. Hørlyck: Entrepriseretlige noter, s. 38.

²⁰³ Marthinussen m.fl., s. 295, 346 og 348.

²⁰⁴ M. Hansen m.fl., s. 100 f og Vagner, s. 120.

²⁰⁵ Se også U 1986.168 HD, KFE 1976.12 DIV og T:BB 2007.655 men modsat KFE 1981.36 VBA hvor entreprenøren ikke havde fremsat krav om fristforlængelse på trods af tilkendegivelser herom fra byggeledelsen. Se også KFE 1982.6 VBA hvor det udtales, at klageren (entreprenøren) ikke *"ufortøvet har meddelt indklagede sit krav om tidsfristforlængelse"*.

Hvad angår meddelelsens indhold kræves det ikke, at udstrækningen af fristforlængelsen angives. Det er således tilstrækkeligt, at meddelelsen indeholder kravet om tidsfristforlængelse og en henvisning til den forsinkende omstændighed.²⁰⁶

Jf. KFE 1975.46 DIV må det antages, at det er tilstrækkeligt til at opfylde reklamationsforpligtelsen, at meddelelse efter stk. 3 rettes til bygherrens tilsyn.

I modsætning til de noget lempelige nordiske reklamationsregler indeholder FIDIC en strengere regel. Reklamationsreglen i FIDIC fremgår af pkt. 20.1. Bestemmelsen foreskriver, at der skal reklameres inden 28 dage og fremsendes dokumentation for kravet inden 42 dage. Fristen regnes fra det tidspunkt, hvor entreprenøren bliver eller burde være blevet klar over, at han har et krav. Manglende reklamation inden fristen på de 28 dage medfører fortabelse af kravet på fristforlængelse.²⁰⁷ Dette betyder, at reglen har karakter af en præklusionsregel²⁰⁸, hvilket ikke er tilfældet i nordisk ret jf. ovenstående.

11. Entreprenørens ansvarspådragende forsinkelse jf. AB 92 §25

Det er ovenfor gennemgået, i hvilke tilfælde entreprenøren har ret til tidsfristforlængelse. I de tilfælde hvor den indtrådte forsinkelse ikke er ansvarspådragende, kan bygherren derfor ikke gøre sanktioner gældende. I det følgende omtales kort konsekvenserne af, at entreprenøren er i ansvarspådragende forsinkelse uden ret til fristforlængelse, enten fordi omstændighederne i §24, stk. 1 ikke er opfyldt, eller fordi der er sket en overskridelse af en tildelt fristforlængelse.

Entreprenørens hæftelse ved forsinkelse fremgår af §25, stk. 1 hvoraf følger, at al forsinkelse, der ikke giver ret til tidsfristforlængelse, er ansvarspådragende. Der kan enten være tale om dagbøder eller erstatning, jf. stk. 2 og 3. I helt specielle tilfælde kan forsinkelsen også resultere i bygherrens ophævelse af entrepriseaftalen, jf. §40, nr. 1. Betingelsen herfor er, at der skal foreligge en væsentlig forsinkelse med arbejdernes udførelse, hvilket resulterer i betydelige ulemper for bygherren.²⁰⁹ Ophævelser af entrepriseaftaler må antages at være sjældent forekommende dels pga., at disse betingelser skal være opfyldt men også det forhold, at en ophævelse af en entrepriseaftale er et vidtgående skridt, der kan medføre store økonomiske konsekvenser for begge parter.

Når det skal vurderes, om entreprenøren ifalder et krav om dagbod eller anden særlig sanktion efter §25, er sluttidspunktet for entreprisen som udgangspunkt afgørende.²¹⁰ Der kan dog være tale om overskridelse af mellemfrister. Hvis det mellem parterne er aftalt, at enkelte aktiviteter skal være færdiggjort til bestemte tidspunkter, vil en overskridelse af en sådan mellemfrist udløse tilsvarende konsekvenser efter §25.

---

²⁰⁶ M. Hansen m.fl., s. 102.

²⁰⁷ Dette gælder også krav om ekstrabetaling.

²⁰⁸ F. H. Andersen m.fl., s. 333 ff.

²⁰⁹ Om ophævelse se også AB 92 §§41-44.

²¹⁰ AB-bet., s. 106 og AB-vejl., s. 65

Det fremgår desuden af bestemmelsen, at det deklatoriske udgangspunkt er, at bygherrens tab opgøres efter dansk rets almindelige erstatningsregler. Bygherren kan således kun gøre et dagbods krav gældende, hvis dette er aftalt. Herefter vil erstatningskrav ud over dagbodsbeløbet som følge af forsinkelse ikke kunne gøres gældende.²¹¹

Som gældende for entreprenøren hvis han ikke reklamerer rettidigt i forbindelse med et krav på fristforlængelse, kan bygherren tilsvarende miste kravet på retten til erstatning eller dagbøder, hvis ikke han reklamerer i rette tid.²¹² AB 92 indeholder ikke nogen tidsfrist for bygherrens reklamation i så henseende, men det antages, at der gælder en regel svarende til KBL §27 om reklamation uden ugrundet ophold.²¹³

12. Konklusion

Hensigten med specialet har været, dels at redegøre for de omstændigheder, der giver entreprenøren ret til tidsfristforlængelse efter AB 92 §24, dels at give et indtryk af om AB 92 opfylder tidsfristforlængende aspekter i nutidens entreprisarbejder sammenlignet med bl.a. de nyere svenske og norske standardvilkår. De udenlandske standardvilkår er inddraget for at belyse forskelle og ligheder i forhold til AB 92.

Foruden en gennemgang af udvalgte tilfælde som berettiger entreprenøren til fristforlængelse, indeholder specialet også en beskrivelse af betingelserne herfor. I forbindelse hermed er der redegjort for, at der foreligger forsinkelse, når den aftalte tidsfrist for entreprisens færdiggørelse eller en tildelt fristforlængelse er overskredet, samt en kort beskrivelse af konsekvenserne heraf.

Desuden er der redegjort for, at §24, stk. 1 er udtryk for udfyldende entrepriseret i de tilfælde, hvor AB 92 ikke er vedtaget. Det er også fastslået, at §24, stk. 1 ikke er udtømmende og således kan give entreprenøren ret til fristforlængelse, selvom den forsinkende omstændighed ikke direkte fremgår af bestemmelsen. Dette er belyst gennem bl.a. T:BB 2008.324 VBA, som må antages at have udvidet anvendelsesområdet for §24, stk. 1 betydeligt.

Yderligere er der kommenteret på entreprenørens loyalitetsforpligtelse hvoraf fremgår, at entreprenøren skal handle loyalt for ikke at miste sit krav på tidsfristforlængelse.

I afsnittet om entreprenørens reklamationsforpligtelse konstateres det, at kravene om skriftlighed og reklamation »snarest muligt« kun har bevismæssig betydning.

Overordnet set kan det på baggrund af gennemgangen af de fristforlængende forhold konkluderes, at der i vid udstrækning er enighed i de nordiske lande om hvilke forhold, der kan danne grundlag for entreprenørens ret til tidsfristforlængelse. Dog er der på enkelte punkter væsentlige forskelle i standardvilkårene. Forskellene består bl.a. i, at bygherren efter svensk ret kan kræve et tidligere færdiggørelsestidspunkt f.eks. i

---

²¹¹ Hørlyck: Entreprise, s. 293 og 297.

²¹² Se hertil T:BB 2003.82 VBA (KFE 2003.211 VBA).

²¹³ Vagner, s. 148 f og Hørlyck: Entreprise, s. 314 ff.

forbindelse med ændringer, der mindsker entreprisens omfang. Efter norsk ret er bygherrens forpligtelser i entrepriseforholdet beskrevet i NS 8405 pkt. 19, hvoraf fremgår, at bygherren bærer risikoen ved vanskelige jordbundsforhold. AB 92 indeholder ikke en lignende bestemmelse. Desuden påhviler der, under nærmere angivne betingelser efter både norsk og svensk ret, entreprenøren en forceringspligt for at sikre, at arbejderne ikke forsinkes.

Selvom AB 92 på mange områder stadig er tidssvarende, udelukker det ikke, at AB 92 i forbindelse med de fristforlængende bestemmelser kan ændres og suppleres i forbindelse med en fremtidig revision. Der kan f.eks. med forbillede i norsk ret herunder NS 8405 pkt. 19 tilsvarende indføres en regel i AB 92 om bygherrens forpligtelser i entrepriseforhold, hvorunder det bl.a. udtrykkeligt anføres, at bygherren som udgangspunkt bærer risikoen for uforudset vanskelige jordbundsforhold. I tilknytning hertil foreslås indført en regel om eventuelle forureningsrisici af byggegrunden. Tilsvarende kan det være hensigtsmæssigt at indføre en bestemmelse om, at udstrækningen af tidsfristforlængelsen som udgangspunkt skal svare til den forsinkende begivenheds varighed. Altså en regel svarende til NS 8405 pkt. 25.4. Et andet punkt, hvor en revision kan overvejes, er i forbindelse med entreprenørernes beskadigelser af hinandens arbejder, jf. afsnit 6.3.7. Dette vil dog medføre, at formuleringen af §24, stk. 1, nr. 2 ændres.

Ovenstående forslag til forbedringer i forbindelse med en eventuel fremtidig revision af AB 92 kan bl.a. være med til at undgå vanskelige vurderinger om, hvem en given forpligtelse påhviler, og hvem der bærer risikoen for begivenhedens indtræden. Således har parterne et bedre grundlag for på forhånd at overskue konsekvenserne af entreprisekontrakten, hvorfor behovet for fravigelser mindskes.

13. Liste over forkortelser

AB 04	Allmänna bestämmelser för byggnads-, anläggnings- och installationsentreprenader.
AB 92	Almindelige betingelser for arbejder og leverancer i bygge- og anlægsvirksomhed af 10. december 1992.
ABR 89	Almindelige bestemmelser for teknisk rådgivning og bistand. Oktober 1989.
ABT 93	Almindelige betingelser for totalentreprise af 1993.
ABT-bet.	Betænkning 1266 om ABT 93, Bygge- og boligstyrelsen, 1994.
AB-bet.	Betænkning 1246 om AB 92, Bygge- og boligstyrelsen, 1993.
AB-U 07	Allmänna bestämmelser för utförandeunderentreprenader.

AB-vejl.	Vejledning om AB 92, Bygge- og boligstyrelsen, 1994.
CISG	United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods, 1980, lov nr. 733 af 7/12 1988.
DIV	Dansk Ingeniørforenings Voldgiftsrets kendelse.
ET	Erhvervsjuridisk Tidsskrift.
FIDIC	Fédération Internationale Des Ingénieurs-Conseils.
FIDIC Red Book	Conditions of Contract for Construction for Building and Engineering Works designed by the Employer, af 1999.
HD/H	Højesteretsdom.
HRT	Højesteretstidende.
KBL	Købeloven (lovbekendtgørelse nr. 237 af 28/3 – 2003).
KFE	Kendelser om Fast Ejendom.
LSHD	Landsover- samt Hof- og Stadsretsdom.
NLM 94	Almindelige betingelser for levering og montering af maskiner og andet mekanisk, elektrisk og elektronisk udstyr mellem Danmark, Finland, Norge og Sverige samt inden for disse lande. Udgivet i 1994 af Hovedorganisationen Dansk Industri.
NS 8405	Norsk Standard 8405, 2004.
SLD	Søndre Landsrets Dom.
T:BB	Tidsskrift for Bolig- og Byggeret.
U	Ugeskrift for Retsvæsen.
VBA	Voldgiftsretten for bygge- og anlægsvirksomheds kendelse.
VLD	Vestre Landsrets Dom.
Ø	Østre Landsrets Dom.

14. Litteraturliste

Artikler:

- T:BB 2005.1, Anders Vestergaard Buch: Vinterforanstaltninger.
- T:BB 2003.480, Torsten Iversen, Udfyldende entrepriseret - hvad gælder når AB 92 ikke er vedtaget.
- ET.2008.258, 2008, nr. 3. Torsten Iversen: Anmeldelse af Ole Hansen: Det entrepriseretlige hjemmelsproblem.
- U 1997 B, s. 306, Bente Lykke Sørensen: Entreprenørens forpligtelser ved materialeindkøb.

Betænkninger:

- Betænkning 1266 om ABT 93, Almindelige Betingelser for Totalentreprise af 1993, afgivet af Udvalget til revision af »Almindelige Betingelser for arbejder og leverancer i bygge- og anlægsvirksomhed«, Bygge- og boligstyrelsen, 1994 Henvist til som 'ABT-bet.'
- Betænkning 1246 om AB 92, afgivet af Udvalget til revision af »Almindelige Betingelser for arbejder og leverancer i bygge- og anlægsvirksomhed af 1972 (AB 72)«, Bygge- og boligstyrelsen, 1993 Henvist til som 'AB-bet.'

Bøger:

- Barbo, J. E., 1997. *Kontraktssomlegging i Entrepriseforhold*. Eiksmarka: Universitetsforlaget. Henvist til som 'Kontraktssomlegging'
- Barbo, J. E., 1990. *Totalentreprise*. Oslo: TANO.
- Barbo, J. E. og Simonsen, L., 2010. *På rett grunn – Festskrift til Norsk Forening for Bygge- og Entrepriserett*. Gyldendal Norsk Forlag AS. Torsten Iversen: Lidt om risiko og ansvar i entrepriseforhold, s. 259-79
- Andersen, F. H., Brorson, N. W. og Schöer, H., 2003. *FIDIC - international entrepriseret i et dansk perspektiv*. København: Gjellerup. Henvist til som 'F. H. Andersen'

- Gomard, B., 2003. *Obligationsret, 2. del*. 3. udg. Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
Henvist til som 'B. Gomard, 2. del'
- Hedberg, S., 2005. *Kommentarer till AB04*. Göteborg: OTM Oskarshamn Tryck & Media AB.
Henvist til som 'Hedberg'
- Hansen, O., 2008. *Det entrepriseretlige hjemmelsproblem*. Tågeby: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Kolrud, H. J. m.fl., 2004. *NS 8405 – Kommentarutgave*. Oslo: Universitetsforlaget.
Henvist til som 'Kolrud m.fl.'
- Höök, R., 1998. *Entreprenadjuridik*. Stockholm: Norstedts Juridik AB.
Henvist til som 'R. Höök'
- Hørlyck, E., 2009. *Entreprise*. 6. udg. Århus C: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
Henvist til som 'Hørlyck: Entreprise'
- Hørlyck, E., 2011. *Totalentreprise*. 3. udg. Århus C: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
Henvist til som 'Hørlyck: Totalentreprise'
- Hørlyck, E., 1990. *Entrepriseretlige noter*. Århus C: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
Henvist til som 'Hørlyck: Entrepriseretlige noter'
- Hørlyck, E., 2002. *Entreprenørvederlaget*. Århus C: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
Henvist til som 'Hørlyck: Entreprenørvederlaget'
- Hørlyck, E., 1996. *Tilvirkningskøbet*. Århus C: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
Henvist til som 'Hørlyck: Tilvirkningskøbet'
- Hørlyck, E., 1982. *Entreprise- og licitationsbetingelser*. 3. udg. Århus C: Juristforbundets Forlag.
Se note 109 i specialet
- Nørager-Nielsen, J. m.fl., 2008. *Købeloven med kommentarer*. 3. udg. Forlaget Thomsen.
Henvist til som 'Nørager-Nielsen m.fl.'
- Johansen, C., 1999. *Bygherrens Ændringsret*. København: Forlaget Thomson.

- Marthinussen, K. m.fl., 2006. *NS 8405 med kommentarer*. 2. udg. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
Henvist til som 'Marthinussen'
- Kristensen, L. H., Nielsen, Anne-Dorte B. og Iversen, T., 2004. *Lærebog i dansk og international køberet*. 3. udg. Århus: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
Henvist til som 'L. H. Kristensen m.fl.'
- Gjedde-Nielsen, M. og Hansen, H. L., 2006. *ABR 89*. 2. udg. København: Forlaget Thomson.
Henvist til som 'Gjedde-Nielsen & Lykke Hansen'
- Hansen, M. m.fl., 1993. *AB 92 for praktikere – en kommentar til AB 92*. Dansk Byggeri.
Henvist til som 'M. Hansen m.fl.'
- Pedersen, A. H., 1952. *Entreprise – bygge- og anlægsarbejder*. Gyldendal.
Henvist til som 'Axel H. Pedersen: Entreprise'
- Duer, P. og Berg, E., 1985. *Byggeriets Retsforhold*. Lyngby: Polyteknisk Forlag.
Henvist til som 'Duer & Berg'
- Sandvik, T., 1966. *Entreprenerisikoen*. Oslo: Forlagt av Johan Grundt Tanum.
Henvist til som 'Sandvik: Entreprenerisikoen'
- Vagner, H. H., 1988. *Entrepriseret*. 1. udg. Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
Se note 110 i specialet
- Vagner, H. H., 2001. *Entrepriseret*. 3. udg. under medvirken af Torsten Iversen. Århus: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Vagner, H. H., 2005. *Entrepriseret*. 4. udg. v. Torsten Iversen. Århus: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
Henvist til som 'Vagner'
- Kruse, A. V. m.fl., 2009. *Købsretten*. 4. udg. Thomsen Reuters.
Henvist til som 'Vinding Kruse m.fl.'

Cirkulærer/bekendtgørelser:

- Cirkulære nr. 174 af 10/10 1991 om pris og tid på bygge- og anlægsarbejder m.v.
- Bekendtgørelse nr. 477 af 18/5 2011 om bygge- og anlægsarbejder i vinterperioden.

Internettet:

- Sveriges Byggindustrier: http://www.bygg.org/om-standardavtal/ab-04_77 og http://www.bygg.org/om-standardavtal/ab-u-07abt-u-07_213
- http://www.bkr.se/fileArchive/Dokument/AB-U_2007.pdf

Vejledning:

- Vejledning om AB 92, Bygge- og boligstyrelsen, 1994.
Henvist til som 'AB-vejl.'